

DE BERGSE VASTENAVOND VÓÓR 1940

DOOR
CEES VANWESENBEECK

**Dit boek is één van de
digitale heruitgaven
van eerdere publicaties door de
Geschiedkundige Kring
Stad en Land van Bergen op Zoom
ter gelegenheid van het
vijftigjarig jubileum in 2018**

STUDIES UIT BERGEN OP ZOOM

Bijdragen tot de geschiedenis uitgegeven door de
Geschiedkundige Kring van Stad en Land van Bergen op Zoom

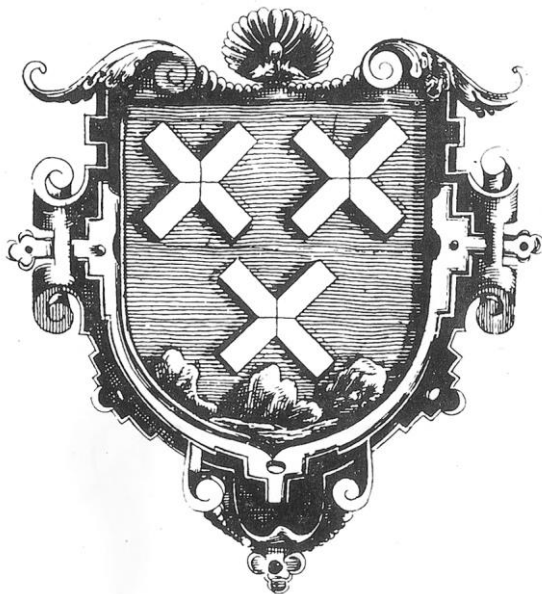
Reeks monografieën

3

De Bergse vastenavond vóór 1940

door

Cees Vanwesenbeeck

BERGEN OP ZOOM 1983

Inhoud

Voorwoord	7
1. Inleiding	8
2. Oorsprong en achtergronden	10
3. De Bergse vastenavond In de middeleeuwen	14
Het stadsbestuur actief (1413 – 1580)	14
De Rederijkers	18
De Blauwe Schuit	20
De Stadszot	23
Bezuinigingen	24
4 Repressie en tolerantie	25
De Bergse vastenavond van de hervorming tot de revolutie (1580 - 1795)	25
De publicaties	26
Hoe vierde de bevolking vastenavond?	28
Volkse spot	28
5 Naar een nieuwe tijd (1795 - 1918)	31
Publicaties	31
Competentiestrijd	34
Bals en feestavonden	37
Het dweilen komt op	43
Het vastenavondrepertoire	45
Het begin van een organisatie	50
Voor- en tegenstanders	59
Een onderbreking	62

6 Tussen twee oorlogen (1918 - 1940)	64
Bekendmakingen	64
Tegenstand en verdediging	68
Organisatie	80
Bals	82
Intocht	85
De Optocht	88
Jury	93
Naar een voorlopig einde	93
 7 Slot	 94

Lijst van illustraties

- 1 Prinsewagen 1936 (Gemeente-archief Bergen op Zoom)
- 2 De Grote Markt 1587 (Gemeentemuseum Het Markiezenhof)
- 3 De Blauwe Schuit (G.A. BoZ)
- 4 Zot met Marot (handschrift in Stadsbibliotheek Antwerpen)
- 5 Publicatie 10 februari 1630 (G.A. BoZ)
- 6 Vastelavontsliet (Archief Huis Bergh)
- 7 Publicatie 5 februari 1872 (G.A. BoZ)
- 8 W. Asselbergs in Vastenavondkostuum (coll. W. Asselbergs)
- 9 Toegangskaarten vastenavondbals (G.A. BoZ)
- 10 Advertentie vastenavondbal (G.A. BoZ)
- 11 Carnavalslied 1895 (G.A. BoZ)
- 12 Vastenavondgroep 1896 (G.A. BoZ)
- 13 Vastenavondlied 1905 (G.A. BoZ)
- 14 Vastenavondgroep 1906 (G.A. BoZ)
- 15 Deelnemer vastenavond 1913 (Collectie W. Besling/Stichting Vastenavond)
- 16 Publicatie van Momus 1863 (G.A. BoZ)

- 17 Groepje op het kinderbal 1904 (coll. W.B./S.V.)
- 18 Dames in lange broek 1930 (G.A. BoZ)
- 19 Vastenavond op de Vismarkt tekening door Jo Spier (G.A. BoZ A.G. 211)
- 20 Programma Societeit Thalia 1934 (G.A. BoZ)
- 21 Vastenavondvierders in crinoline en domino 1936 (G.A. BoZ)
- 22 Prins Grootste Boer en Nar tekening door Jef Hout 1936 (coll. F. Quik)
- 23 Raambiljet Optocht 1928 (G.A. BoZ)
- 24 De nar en de ruiters bij de intocht 1930 (G.A. BoZ)
- 25 De Kieler Zeekadetten 1935 (Coll. W.B./S.V.)
- 26 Teervereniging de Ware Broeders (coll. F. Dons).
- 27 Vastenavondgroep uit Kolpingszonen 1929 (coll. W.B./S. V.)
- 28 Intocht 1928 (C.A. BoZ)
- 29 Optocht 1922 (G.A. 13.o.Z.)
- 30 De reclamestoet 1934 (coli. Ph. Crusio)
- 31 Optocht 1922 (O.A. BoZ)
- 32 Optocht 1939 (G.A. BoZ)
- 33 Optocht 1934 (coli. W. B./S.V.)
- 34 Jury 1934 (coll. W.B./S.V.)

Tekeningen op de omslag door A. Sio (coll. C. Becht en C. Vanwesenbeeck)

Gebruikte afkortingen

SA	Gemeente-archief Bergen op Zoom, Stadsarchief vóór 1810.
NA	Gemeente-archief Bergen op Zoom, archief van het gemeentebestuur na 1813.
GA	Gemeente-archief Bergen op Zoom, archief gemeentebestuur 1926-1971.
Nabl	Nieuws- en advertentieblad van Bergen op Zoom.
Doc	Gemeente-archief Bergen op Zoom, Documentatie Vastenavond.

VOORWOORD

Met grote voldoening kunnen wij U de derde monografie in onze reeks "Studies uit Bergen op Zoom" aanbieden.

Wellicht bestaat er geen sociaal-cultureel verschijnsel, dat zo verankerd is in de Bergse samenleving als het Carnaval. Dat geldt ook goeddeels voor het verleden, waarin uiteraard nog al eens wijzigingen van opvattingen hebben plaatsgevonden. Daarom is een studie over dit onderwerp geen gemakkelijke opgave. Het schrijven over Carnaval verzandt dan ook gemakkelijk in allerlei bespiegelingen over het wezen van dit verschijnsel, terwijl men zich meestal ook niet kan losmaken van een min of meer chauvinistische benaderingswijze.

Met al deze gevaren voor ogen heeft de auteur van het onderhavige werk, de Heer C.D. Vanwesenbeeck het aangedurfd in wijze zelfbeperking en met wetenschappelijke nauwgezetheid een verhandeling te schrijven over het Bergse Carnaval van vóór 1940. Wij zijn - en wellicht velen met ons - hem daarvoor bijzonder dankbaar:

Onze dank gaat eveneens uit naar de leden van de redactiecommissie, die mede de zorg voor de totstandkoming van deze uitgave op zich hebben genomen.

Tot slot danken wij o.a. ook U, leden van onze Kring, omdat zonder Uw financiële bijdragen, de uitgave van deze monografie niet mogelijk geweest zou zijn.

Namens het bestuur van de Geschiedkundige Kring van Stad en Land van Bergen op Zoom, Dr. E.G.H. Härtel, voorzitter.

1. INLEIDING

De viering van het vastenavondfeest heeft niet altijd de grote populariteit gekend, die zo kenmerkend is voor de hedendaagse Bergse vastenavond. Mijn interesse naar de voorgeschiedenis van dit volksfeest, werd de aanleiding tot het onderzoek naar de oudste vermelding ervan, of het feest door de eeuwen heen altijd gevierd is en op welke manier.

Over de vastenavond in het algemeen is al veel geschreven en gefilosofeerd. Een overzichtelijke verhandeling over de Bergse vastenavond was er niet. Dit boekje handelt over de geschiedenis van dit Bergse feest vóór 1940.

Waarom die einddatum?

Ten eerste omdat er al het een en ander over de na-oorlogse vastenavond is geschreven zoals de boekjes "11 x 11" en "Waarom Vastenavond" en tal van artikelen in de Vastenavondkranten.

Ten tweede is deze periode nog zo recent dat in veler herinnering de gegevens nog vers zijn en zijn er bij de huidige Stichting Vastenavond nog voldoende mensen aanwezig die de periode van na 1946 actief hebben meegemaakt en dus in staat geacht moeten worden die geschiedenis te schrijven.

Ten derde vormt de Tweede Wereldoorlog een duidelijk scheidingspunt in de wijze waarop de vastenavond gevierd en georganiseerd wordt.

Het was niet mijn bedoeling een al te chauvinistische verheerlijking van dit Bergse volksfeest te schrijven, maar de nuchtere feiten over de vastenavond (haast een *contradictio in terminis*) op een rijtje te zetten.

Wat het onderzoeksgebied betreft heb ik mij beperkt tot Bergen op Zoom. Gegevens die geen of een twijfelachtige binding hebben met Bergen op Zoom, heb ik, hoe interessant ze misschien ook zijn, achterwege gelaten.

Bij het samenstellen van dit boekje ben ik vooral dank verschuldigd aan Wim van Ham en Willem Loeff voor hun nuttige aanwijzingen, Wim Besling, die gegevens en foto's ter beschikking stelde, en Cees Becht, die enkele tekeningen van Janus Sio afstond ter reproductie op de omslag.

Bergen op Zoom 1983

Cees Vanwesenbeeck

1. De Prinsewagen met de Bergse Krab, 1936

2. OORSPRONG EN ACHTERGRONDEN

Er zijn talloze publicaties, zowel op het geschiedkundige vlak, als ook uit de folkloristische hoek, die ingaan op het ontstaan en de achtergronden van het vastenavondfeest.

Het gaat het bestek van dit boekje te buiten om aan de bestaande theorieën nieuwe gezichtspunten toe te voegen. Het onderzoek is beperkt tot de oorsprong en de ontwikkeling van de Bergse vastenavond. De oudste gegevens uit Bergen op Zoom dateren van 1413. Het is uit verschillende onderzoeken bekend dat in West Europa al veel langer feest gevierd werd in de dagen voor de vasten. Door de stadsbrand van 1397 beschikken we niet over uitgebreide schriftelijke bronnen van voor die datum en is het niet bekend of in Bergen op Zoom al eerder vastenavond werd gevierd. De mogelijkheid sluit ik echter geenszins uit. Immers de gangbare opvattingen in de literatuur over de vastenavondvieringen gaan er vanuit dat de vastenavondfeesten een logische voortzetting zijn van het Festum Stultorum (het zottenfeest), dat in de middeleeuwen in Frankrijk en Engeland werd gevierd. Dat zottenfeest zou op zijn beurt zijn oorsprong hebben in de Romeinse Saturnaliën, een jaarlijks terugkerend feest, waarin alle waarden en normen radikaal werden overhoop gehaald.

De Saturnaliën, oorspronkelijk een feest ter ere van de vruchtbaarheidsgod Saturnus (god van de landbouw en het zaaien) kenden evenals het latere Zottenfeest en de vastenavond de verheffing van een persoon van lage afkomst tot een leidinggevende positie. De Saturnaliën kunnen als vruchtbaarheidsfeest beschouwd worden, maar ook het middeleeuwse Zottenfeest had elementen van

vruchtbaarheidsmagie ¹). Er is de laatste jaren nogal wat literatuur verschenen over de oorsprong van het vastenavond feest, waarbij vaak diep wordt ingegaan op de vele verschillende middeleeuwse zottenfeesten in Duitsland, Engeland en Frankrijk. Met name kan verwezen worden naar de publicaties van H. Pleij, A.C. Zijdeveld en A.P. van Gilst, die in de literatuurvermelding worden genoemd ²). Het feest wordt thans door twee namen aangeduid: vastenavond en carnaval. De laatste naam is echter vrij recent, althans wat ons land betreft. De term carnaval komt voor het eerst voor in het tijdschrift de Hollandse Mercurius van 1673 ³). In Bergen op Zoom komen we die aanduiding pas in het laatste kwart van de negentiende eeuw tegen, afwisselend gebruikt met de aanduiding vastenavond. Wanneer het openbare gedeelte van het feest na de eerste wereldoorlog georganiseerd wordt door een comité uit de Toneelvereniging T.O.G. wordt door dit comité de term carnaval gebruikt. Tot ca 1875 was hier echter algemeen de term Vastenavond in gebruik. In de middeleeuwse bronnen vinden we alleen de term Vastelavond ⁴). Overigens is die term algemeen gebruikt in het hele land in de periode tot 1600.

Over het ontstaan van die naam zijn in de literatuur al vele, vaak vergezochte verklaringen gegeven. Van Gilst brengt het in verband met het Duitse *Fasnacht*, dat afgeleid zou zijn van *fas* of *faseln*, wat

¹ A.C. Zijdeveld, *Sociologie van de Zotheid, de humor als sociaal verschijnsel*, Meppel 1971, 64-74.

² Herman Pleij, *Het gilde van de Blauwe Schuit, literatuur, volksfeest en burgermoraal in de late middeleeuwen*, Amsterdam 1979.

A.P. van Gilst, *Vastelavond en Carnaval, de geschiedenis van een volksfeest*, Veenendaal, 1974.

³ Van Gilst, a.w., 11.

⁴ SA voorl. inv. nr. 15, 4vo, 6; SA 245, 70, 94.

gedijen of voortbrengen zou betekenen. Daarom zou het feest verbinding hebben met vruchtbaarheidsfeesten.

Vastelavond kan ook een middeleeuwse grammaticale verschrijving zijn voor vastenavond. De letters l en n werden in de middeleeuwse grammatica vaker verwisseld. Vastenavond vind ik de meest historisch-verantwoorde term voor het feest zoals het in Bergen op Zoom gevierd wordt. De Stichting Vastenavond heeft dat bij haar oprichting in 1946 juist gezien.

De relatie tussen de katholieke kerk en de vastenavond wordt voor een deel verklaard door de term zelf. Het feest viel op de vooravond van de vasten. In de literatuur bestaan daar verschillende opvattingen over. Van Gilst meent, op grond van de woordaflleiding, dat vastenavond geen verband houdt met de kerkelijke vasten ⁵). Aannemelijker vind ik de verklaring dat de kerk het feest in de eerste eeuwen van het christendom gekerstend heeft en aldus een al veel langer bestaand feest in de geloofsuiting van de mensen betrokken heeft ⁶).

Voor mijn onderzoek heb ik een vastenavondkalender opgesteld, om te weten op welke datum de vastenavond viel in het betreffende jaar van onderzoek. Daarbij viel op hoe vaak het voorkomt dat het feest om de elf jaar op eenzelfde datum valt! Het getal elf, als symbool voor de zothed, blijkt dus geen toeval te zijn.

De vroegst gevonden vastenavonddatum bij dit onderzoek viel in 1478 op 3 februari. Dat gebeurde in de loop van de geschiedenis nog zes maal. De laatste vastenavonddatum kwam voor op 9 maart, onder andere in 1886.

⁵ Van Gilst, a.w., 11.

⁶ H. Pleij, a.w., 16.

De term Krabbegat komt voor het eerst voor op het einde der negentiende eeuw en werd vooral na de Eerste Wereldoorlog algemeen gebruikt. Daarbij wordt de krab als symbool gebruikt. Volgens Van Gilst komt dit gebruik om dieren als vastenavond-symbool te nemen in de negentiende eeuw in ons land op. Deze bewering komt dus overeen met de Bergse situatie. Dat men de krab als symbool koos, ligt voor een havenstad aan de Oosterschelde voor de hand. Vooral omdat de krab een eigenzinnig, dwarslopend beest is; eigenschappen die niet vreemd zijn aan veel Bergenaren.

Dat de term Krabbegat afgeleid zou zijn van de meekrap-plant wijs ik van de hand. Ten eerste liggen de bindingen van Bergen op Zoom met de meekrap-kultuur veel verder in het verleden dan de negentiende eeuw en ten tweede omdat de plant meekrap of de wortel ervan nooit genoemd worden in de bronnen die iets meedelen over de vastenavondviering.

3. DE BERGSE VASTENAVOND IN DE MIDDELEEUWEN

Het stadsbestuur actief (1413 – 1580)

Zoals al eerder vermeld, dateren de oudste schriftelijke gegevens over de Bergse vastenavond uit 1413. In dat jaar betaalde het stadsbestuur aan Bargher twee stuivers om dat hij met Vastenavond muziek gemaakt had ⁷). Waarschijnlijk had hij het feest van de schout en de schepenen met zijn fluit muzikaal opgeluisterd. In die periode was het al gebruikelijk dat het stadsbestuur tijdens de vastenavondsdagen feestmalen organiseerde. Vaak vonden deze plaats op maandag en dinsdag, soms ook op zondag. Gegevens over deze feestmalen vindt men in de serie stadsrekeningen. Hieruit is vrij nauwkeurig te reconstrueren hoe het stadsbestuur vastenavond vierde. Omdat er voor Bergen op Zoom geen kronieken bewaard zijn gebleven of andere schriftelijke bronnen, waarin gegevens te vinden zouden zijn over de manieren waarop de bevolking feest vierde, moeten we rekening houden met het eenzijdige beeld dat uit de stadsrekeningen tevoorschijn komt. Reglementeringen, ordonnanties of publicaties bestemd voor de bevolking zijn voor Bergen op Zoom voor het eerst bekend sinds 1630.

Doordat er hiaten zitten in de serie stadsrekeningen is het volgende feestmaal waarover we iets weten dat van 1448. Het gelag (feestmaal) van dat jaar had als gast de Jonkvrouwe van Bergen, waarmee Margaretha van Sint Simon, echtgenote van Jan II van Glymes, bijgenaamd "Metten lippen", bedoeld zal zijn. Ook in 1452

⁷ SA 15, 4vo.

werd zij uitgenodigd voor de maaltijd op het stadhuis. De maaltijd kostte aan spijsen en drank 16 schellingen en 2½ groot. In 1474 was heer Jan van Glymes en sindsdien hij of zijn vrouw ieder jaar te gast op het stadhuis ⁸).

In 1474 werd de maaltijd op dinsdag gehouden; de stadsrekening vermeldt daarbij dat dit gebeurde "nader oudere costumen", een lange bestaande gewoonte. Wijn en gebak stonden op het menu. In 1475 kostte de maaltijd 2 pond, 9 schellingen en 6 denariën in 1477 werd pr zaterdag voor vastenavond een feestelijke bijeenkomst gehouden ter gelegenheid van het bezoek van de overste van de Observanten; dinsdag was er dan weer de gebruikelijke maaltijd met de heer. In 1480 waren er twee maaltijden, één op maandag met de heer en een op dinsdag voor de wethouders en het personeel (die daeraen cleven ende loopen). Het jaar daarop was er drie dagen feest, zondags voor de Observanten, 's maandags voor de heer en dinsdags voor de drossaard en de wethouders. In 1483 kwamen Jan metten Lippen met zijn vrouw, dochter en hun vrienden, waardoor de maaltijd maar liefst 5 pond, 6 schellingen, 4 denariën en 6 miten kostte, een record bedrag tot dusverre. Later zou dit bedrag zelfs oplopen tot 17 pond ⁹).

Niet alleen de heer en zijn familie werden voor dit soort eerbetoon uitgenodigd, maar ook andere voor de stad belangrijke personen viel deze eer te beurt. In 1488 was dat de bisschop van Leons (in Bretagne), in 1493 de heer van Sint Truyden en de vicaris van Kamerijk, in 1499 leden van de Raad van Brabant, in 1502 kooplieden uit Spanje, die ook in 1506 en 1510 te gast waren, in 1535 de kooplieden van de Engelse Natie, in 1548 de "courtmeester" van de

⁸ SA 241, 13vo; SA 242, 10, II; SA 245, 19vo.

⁹SA 245, 70, 126vo; SA 246, 15vo; SA 247, 24; SA 248, 20; SA 249, 21vo.

2. De Grote Markt, gouache door Hans Bol, 1587. Het huis de Keerse (6) staat op de hoek Zuivelstraat/Grote Markt. De stadstheercamer was gevestigd in het middelste huis aan de zuidwand.

Engelse Natie en in 1550 ten slotte de coadjutor van Luik (= Robert van Glymes, later bisschop van Luik) ¹⁰).

We kunnen ons dergelijke feesten op het stadhuis voorstellen, als we die vergelijken met de Boerenmaaltijd in de tegenwoordige vastenavondviering, waarbij de Prins en zijn boeren op het stadhuis samen met het stadsbestuur en enkele genodigden genieten van de boerenkool met worst. Dit wijst dan weer op het traditionele element in de huidige vastenavondviering. De boerenmaaltijd vindt tegenwoordig op zaterdagavond plaats; de maaltijden in de middeleeuwen duurden vaak drie dagen, vooral in die tijd dat de stad economisch haar hoogtepunt kende omstreeks 1500.

¹⁰ SA 250, 34vo; SA 252, 140; SA 254, 86; SA 255, 41; SA 256, 52vo; SA 261, 58; SA 2(f), 93vo;

Hoe moeten we ons die feestmalen voorstellen? Wellicht niet zo eenzijdig als de boerenkool met worst. De vermeldingen in de stadsrekeningen geven op die vraag een summier antwoord. Uit recente literatuurstudies is bekend dat de middeleeuwse feestmaaltijd voornamelijk bestond uit gebraden wild en gevogelte, met veel noten en "soeternye" bereid ¹¹).

Soms bestonden deze maaltijden wel uit dertig of meer gangen. Er zijn middeleeuwse kookboeken bewaard gebleven, waarin feestmalen beschreven staan die een tiental soorten gebraden vlees op het menu hadden. De maaltijd werd afgesloten met appels, peren, noten en kaas, in één schotel opgediend en ten slotte allerlei taartjes en koeken ¹²).

Uiteraard werd alles met veel wijn verorberd. Een enkele keer staat vermeld wat voor soort wijn. In 1481 bijvoorbeeld kwam men wijn te kort voor het feestmaal met de Observanten. Het stadsbestuur liet drie gelten Rijn wijn halen in de Keerse (Grote Markt 6). Hoeveel een gelt wijn was is niet exact bekend. Mogelijk is het evenveel als het Engelse gallon, 4,5 liter. Ook in 1506 werd gesproken van Rijn wijn. In 1526 schonk men ook nog "Cleers" wijn (heldere wijn) en "Elzeter" (= Elzasser) wijn. In 1528 schonk men de gezellen van Rhetorica in de Valck (Grote Markt 26) "rinck" wijn; mogelijk is hier rinsche of rijnwijn bedoeld ¹³). De stadsrekening van 1530 vermeldt dat de gezellen van de Rhetorica naast de wijn ook getrakteerd werden op anijs en fruit ¹⁴).

¹¹ J.M. van Winter, *Van Soeter Cokene*, Haarlem 1976, 9-24.

¹² Van Winter, a.w., 26.

¹³ SA 248, 20; SA 258, 45; SA 266, 94; SA 267, 84vo.

¹⁴ SA 268, 75vo.

De maaltijden luisterde men bijna altijd op met muziek. In 1413 werd Bargher betaald omdat hij bij de vastenavondfeesten "gepepen" heeft, dat wil zeggen op de pijp of fluit gespeeld. Joos Wouters speelde in 1489 op zijn tamboer (trommel) voor mevrouw Van Walhain ¹⁵).

De maaltijden werden niet altijd op het stadhuis gehouden. Tot 1492 was dat wel het geval; in dat jaar werd op de zondag van vastenavond het gelag gegeven in de herberg van Hendrick Strangen. Mogelijk hield dit verband met onderhoudswerk in het stadhuis, omdat in de jaren daarop volgend de feesten weer op het stadhuis werden gehouden. De vastenavondfeesten van 1506 werden georganiseerd in de Stadstheercamer aan de Zuidzijde van de Grote Markt (thans in 1983 gebouw van de Gem. Geneeskundige Dienst nr. 14) en op het stadhuis. In 1528 werd het feest gehouden bij Jan Strangen ¹⁶).

De Rederijkers

In Bergen op Zoom bestond er in de middeleeuwen een rederijkersgilde onder de naam "De Vreugdenbloeme". Dit gilde was niet alleen een toneelvereniging, de Rederijkerskamer begeleidde tevens tal van kerkelijke en niet-kerkelijke feesten. Het stadsbestuur vergoedde hen de kosten voor optredens en voorstellingen ten tijde van de Kruisomweg, maar ook bij gelegenheid van de vastenavond.

De gezellen van de Vreugdenbloeme, voor het eerst zo genoemd in 1470, kregen van de heer Jan II van Glymes op 23 februari 1479 hun keure (reglement). Het zal wel niet toevallig zijn dat deze datum

¹⁵ SA 15, 4vo; SA 250, 196.

¹⁶ SA 251, 141; SA 256; SA 267, 84vo.

samenviel met vastenavond-dinsdag. Het geeft in ieder geval een aanwijzing voor de band tussen vastenavond en de rederijderskamer ¹⁷).

In 1491 werden twee gezellen, waarschijnlijk van het gilde der rederijders, betaald voor het geven van een toneelvoorstelling. Zij moesten de gasten humoristisch bezig houden. Ook op zondag van vastenavond gaven de gezellen van de Vreugdenbloem een voorstelling, waarvoor zij drie gelten wijn ontvingen. In 1506 gaven de leden van de Vreugdenbloem een openluchtvoorstelling op de Grote Markt. Het stadsbestuur en de genodigden volgden het spel vanuit het stadhuis. In 1527 en 1528 gaven de gezellen van de Vreugdebloem uitvoering in de Valck (Grote Markt 26). Ook in de jaren 1530, 1547, 1548, 1549 en 1550 speelden zij vastenavondkluchten op de Grote Markt, waarbij de genodigden en het stadsbestuur vanaf die plaats toekeken ¹⁸).

Op het landjuweel van 1561, te Antwerpen gehouden, kregen de Bergse Rederijders de leutprijs vanwege " 't innocentelijcst oft onnooselijcst den sot te maken". De prijs hadden ze te danken aan de activiteiten van de zot of de nar die "heverecx" (averechts) te paard zat. Hoewel het landjuweel op 3 augustus gehouden werd, mocht het vastenavond-element kennelijk niet ontbreken. Wat dat betreft is er niets nieuws onder de zon als de huidige jaarlijkse braderie of Krabbenfoor de zomervastenavond wordt genoemd.

¹⁷C. Sloomans, "De Bergse Rederijders en het Volksfeest", in: De Ghulden Roos 1974, 46.

¹⁸ SA 251, 87vo, 141; SA 258, 45; SA 266, 94; SA 267, 83; SA 268, 75vo; SA 271, 136; SA 272; SA 273, 12.

De Blauwe Schuit

Het aandeel van de Rederijkers in de vastenavondfeesten is uit de archiefstukken duidelijk bekend. Anders is dat gesteld met het optreden van de Blauwe Schuit, die op straat werd gebracht door het gilde van de schippers bij gelegenheid van de H. Kruisomweggang die ieder jaar in de Paastijd rondtrok. In verschillende publicaties wordt beweerd dat de Blauwe Schuit tijdens de vastenavonddagen door de Bergse straten trok. Sommigen beweren zelfs dat dit al in 1413 het geval was. Hier is kennelijk de wens de vader van de gedachte, want geen enkel archiefstuk geeft hiervoor een aanwijzing ¹⁹).

Onder de Blauwe Schuit wordt verstaan een boot op wielen, die in de symbolische kleur blauw geschilderd was. In de parodie krijgt de kleur blauw allerlei omgekeerde betekenissen; in plaats van trouw ontrouw enzovoorts. We zien dat element nu nog terug in allerlei uitdrukkingen als: een blauwtje lopen, een blauwe maandag, blauw zijn van een dronkaard enzovoorts. Op de Blauwe Schuit namen leden van het schippersgilde plaats, die op verschillende wijzen de spot dreven met de gevestigde orde. Sex en erotiek waren daarbij een belangrijk element. Een dergelijke vertoning is niets unieks. In meerdere plaatsen zien we dit gebruik o.a. in Nijmegen.

De middeleeuwse literatuur kent verschillende werken die op de Blauwe Schuit betrekking hebben zoals "Het Narrenschip" door S. Brant en het gedicht van de Blauwe Schuit door Jacob van Oestvoren. Dit laatste gedicht is op papier gezet in de tweede helft van de vijftiende eeuw. Het gedicht zelf heeft weliswaar de datering 1413, maar recente studies hebben aangetoond dat het papier waarop het gedicht geschreven is een vijftigtal jaren jonger is. Dit

¹⁹ M. Venselaar e.a., *Waarom Vastenavond*, Bergen op Zoom 1980, 6.

3. "Die Blau Schuyte", 16e eeuwse gravure van Pieter van der Heyden naar een tekening van Jeroen Bosch.

kan betekenen dat het een afschrift is van een ouder exemplaar of dat het getal (vertienhonderd ende) dertien staat voor bedrog. Het is immers een vastenavondgedicht waarin alle waarden omgekeerd worden en het getal dertien hoeft dus niet serieus genomen te worden²⁰).

Het gedicht van Jacob van Oestvoren vormt een soort statuten van een (niet bestaand) gilde van de Blauwe Schuit. Het geeft een opsomming van lieden die worden uitgenodigd lid te worden van het gilde zoals verlopen adel, geestelijken die bezittingen van het klooster verpanden en dollen met "sconen wiven", papen en

²⁰ H. Pleij, a.w., 196, 228.

klerken die dobbelen, vrijen en brassen, potverterende rijkeluiszootjes en geile vrouwen ²¹).

Verschillende schrijvers hebben gepoogd aan te tonen dat het gilde uit Bergen op Zoom zou komen ²²) anderen doen alleen de suggestie ²³). Het gedicht zelf geeft daartoe geen aanleiding; immers de naam Bergen op Zoom komt er niet in voor en tot op heden zijn er geen archiefstukken gevonden die erop wijzen dat er in de vijftiende eeuw een gilde van de Blauwe Schuit zou hebben bestaan.

De oudste gegevens van een Blauwe Schuit in Bergen op Zoom stammen uit 1534, dus bijna honderd jaar na het gedicht van Jacob van Oestvoren. In 1534 werd "die blaeu scute" door Jacob van Rausschem opnieuw geschilderd met alle nieuwe schilden en wapentekens daarop. Op dat moment bestond dus de Blauwe Schuit al wel en omdat die aan een nieuwe schilderbeurt toe was mogen we veronderstellen dat deze minstens zo'n tien jaar oud was. Alle gegevens over de Blauwe Schuit uit de zestiende eeuw hebben betrekking op de Heilige Kruisommegang, die op de zondag na Beloken Pasen plaats vind. De jonge gezellen van het schippersgilde die met de Blauwe Schuit rond gingen kregen van het stadsbestuur daarvoor een ton bier ²⁴). De processie en daarmee waarschijnlijk de Blauwe Schuit, trok voor het laatst in 1579 ²⁵) Uit de archiefstukken is tot op heden niet gebleken dat de Blauwe

²¹ H. Pleij, a.w., 237-243.

²² D.Th. Enklaar, *Varende Luyden*, Assen 1956, 56.

²³ C. Slootmans, a.w., 56.

²⁴ SA 269, 83; SA 275, 127vo; SA 270, 233vo; SA 273, 8.

²⁵ C. Slootmans, *De Heilige Kruisommegang van Bergen op Zoom*, Bergen op Zoom 1946, 13.

Schuit ook rondtrok tijdens de vastenavondsdagen, al is het nog zo verleidelijk om dat aan te nemen.

Het optreden van de Blauwe Schuit in de H. Kruisprocessie is op zich niet zo vreemd. Zo'n processiedag was een dag, waarop niet alleen gebeden werd maar ook gefeest en toneelstukken opgevoerd onder andere door de Rederijkers. Er werd immers in die tijd nog geen onderscheid gemaakt tussen wereldlijke en kerkelijke feesten.

Als het feest was, bij welke aanleiding dan ook, werd er gebeden en gedanst. Wie meer wil weten over de Blauwe Schuit, wordt verwezen naar de uitgebreide literatuur hierover.

4. Zot met marot, handschrift 1555

De Stadszot

'In de zestiende eeuw deed de stad een aantal malen uitgaven voor aankleding van de zot of zottin, die eveneens in de H.

Kruisommegang optrad. Deze zot was gekleed in een zwart-wit pak. Dat waren overigens de stedelijke kleuren. Op de mouw werd het stadswapen aangebracht. In 1505 is er sprake van "Cleerken de Sotinne", in 1509 van "Zwager de sot" en van "eenen innocent sot

geheeten Neelken Cornelisse". Mogelijk kunnen we deze sot als een nar beschouwen die de taak had de aanwezigen te vermaken ²⁶).

Bezuinigingen

In 1550 ging het slecht met de stedelijke financiën. Een van de bezuinigingsmaatregelen van het stadsbestuur had betrekking op de feesten en maaltijden. Bepaald werd dat de stad nog maar drie maaltijden per jaar zou betalen, namelijk op Sint Geertruidsdag, wanneer de magistraat wisselde en wanneer vreemde naties ter markt kwamen. Het stadsbestuur betaalde geen feesten meer bij gelegenheid van de vastenavond ²⁷). Dat het volksfeest daardoor niet te gronde ging wordt in de volgende hoofdstukken aangetoond. Hoe het volk in die dagen feest vierde is uit de archiefstukken niet bekend. We mogen onder voorbehoud aannemen dat dat niet veel afgeweken zal hebben van de feestelijkheden uit de zeventiende en achttiende eeuw, waarover we wel gegevens hebben.

²⁶ H. Levelt, "De Stadszot van Bergen op Zoom in de 16e eeuw", in: Sinte Geertruidtsbronne 1926, 107-108.

²⁷ SA 161, 155vo, 200.

4 REPRESSIE EN TOLERANTIE

De Bergse vastenavond

van de hervorming tot de revolutie (1580 - 1795)

Er is vaak verondersteld dat er met de Hervorming een einde kwam aan de vastenavondviering, zeker aan de openbare viering. Niets is minder waar. Anton van Duinkerken beschouwt het feest als een lentefeest; hij noemt het een volksfeest, waarbij het accent ligt op de saamhorigheid. Omdat het een volksfeest is, "*zal het feest nimmer vergaan, dan met de mens*", schrijft van Duinkerken ²⁸). Het volksfeest bleef dus ook na de hervorming bestaan, al werden openbare vertoningen beperkt en soms helemaal verboden, om daarna weer getolereerd te worden.

De eerste vermelding van enige activiteit tijdens de vastenavond dateert uit 1594. In dat jaar betaalde de burgemeester aan de schippers (alweer de schippers) een ton bier omdat zij met vastenavond "*te watere gesteken ende de ganse getrocken hadden*". Het ganzentrekken is een bekend vastenavondspel, dat nog in enkele Belgische plaatsen bij gelegenheid van halfvasten gespeeld wordt. In het Bergse geval werd een draad over de haven gespannen waaraan een levende gans gehangen werd. De schippers moesten eronder doorvaren en dan proberen de kop van de gans te trekken. Het spel is later vooral in landelijke versie bekend waarbij een gans (later een dode gans) aan een tussen twee palen gespannen draad werd gehangen. Te paard werd er dan onder de gans doorgereden, waarbij de ruiter de kop eraf probeert te trekken ²⁹).

²⁸ Anton van Duinkerken, Verdediging van Carnaval, Utrecht 1928, 91.

²⁹ SA 284, 114

De publicaties

De periode na 1600 wordt vooral gekenmerkt door de vele ordonnanties en publicaties tegen de openbare viering, vooral tegen de maskerades en het luidruchtig feestvieren. De oudste publicatie dateert uit 1630. De magistraat verbood iedereen om in maskeraden te "lopen en schandaleuse of onbehoorlijke" actie te ondernemen. In voorgaande jaren was dat wel gebeurd, hetgeen leidde tot grote ergernis bij sommige mensen. Er werd een boete gesteld van zes gulden.

In 1644 werd er naar aanleiding van een klacht van de kerkeraad door het stadsbestuur verboden aan de zoon van de bekende kunstschilder Davidt Finson om komedie te spelen. Zijn vader schilderde o.a. het schilderij, voorstellende de opwekking van Lazarus dat in de tweede hal van het stadhuis hangt. Dit verbod, dat in februari 1644 werd afgekondigd, gold zowel binnen het huis van Finson als daarbuiten. Het is niet zeker dat dit met vastenavond activiteiten te maken heeft, maar omdat de publicatie werd afgekondigd op 6 februari, terwijl de vastenavond op 9 februari viel lijkt het wel waarschijnlijk ³⁰).

In 1646 bespeurde het stadsbestuur weer "groote insolentie" doordat men zowel mannen, vrouwen als jongens dagelijks vermomd langs de straten zag lopen. Dit gaf aanleiding tot een schandaal en tot ergernis bij het hervormde stads-bestuur. Het verbod dat hierop werd uitgevaardigd en inhield dat niemand verkleed op straat mocht lopen, waarbij mannen niet in vrouwenkleden en vrouwen niet in mannenkleden mochten lopen, noch maskers (momaansichten) of "onbehoorlijke habijten" aan doen.

J. Verstappen, Carnaval in België, Brugge 1978, 24.

³⁰ SA 47, 10.2. 1630; SA 48, 6.2.1644;

In deze publicatie klinkt al de beperking door die in latere publicaties vermeld staat wanneer maskerades onder voorwaarden worden toegestaan ³¹). Deze laatste publicatie wordt in 1674 vernieuwd, waaruit kan worden afgeleid dat de bevolking daar aanleiding toe gaf.

In 1726 kondigde het stadsbestuur een nieuwe publicatie af, waarbij alle openbare vastenavondvermakelijkheden werden verboden op straffe van een boete van 25 gulden. Voor die tijd was dat een zware straf, die kennelijk nodig was om de hardleersheid van de Bergse vastenavondvierder onder de duim te houden.

In 1774 werd een uitgebreide publicatie afgekondigd, die sindsdien ieder jaar voor de vastenavond werd gepubliceerd en door de stadsbelleman werd bekend gemaakt. De tekst van de publicatie bleef toen steeds hetzelfde. Men mocht niet met maskerades of vermommingen op straat lopen of buitensporigheden plegen. Als boete gold weer 25 gulden per overtreding ³²).

Volgens van Gilst in zijn publicatie "Vastelavond en Carnaval" bleef men in bijna geheel Noord Nederland in de 17e en 18e eeuw vastenavond vieren ³³). Ook in Breda was dat het geval, waar men sinds 1581 regelmatig publicaties tegen maskerades en mommerijen afkondigde ³⁴). Het karakter van de Bredase publicaties komt sterk overeen met de Bergse.

³¹ SA 48, 11.2.1646.

³² SA 150, 132; SA 151, 94; SA 119, 139.

³³ Van Gilst, a.w., 84.

³⁴ Dr. J .F. Corstens, "Maatregelen tegen Maskerade en Mommerij in het oude Breda", in: Sinte Geertruidtsbronne 1930, 138-144 en 1931, 20-26.

Hoe vierde de bevolking vastenavond?

Het vastenavondfeest is bij uitstek het feest van tradities. En omdat we uit de overheidsarchieven weinig te weten komen hoe het volksfeest door de burgerij gevierd werd, moeten we afgaan op hetgeen plaatsvond in de middeleeuwen en in de negentiende eeuw, dus op de tijd vóór 1580 en de tijd ná 1800. Uit de middeleeuwen weten we dat feesten met uitgebreid eten en drinken een belangrijk aspect vormden. In de 19e eeuw hield men gemaskerde bals. In de 17e en 18e eeuw kunnen beide elementen in de vastenavondviering aanwezig zijn.

Tal van folkloristische gebruiken, onder andere het bakken van vastenavond-koeken, wijzen op het middeleeuwse gebruik van de feestmalen. Uit de publicaties weten we dat men gemaskerd op straat liep, waarbij het niet ondenkbaar is dat men op die wijze van het ene naar het andere etablissement liep. Zo waren er tal van herbergen waar men gemaskerd bijeen kwam.

In 1644 verzocht de kerkeraad van de Hervormde Kerk het stadsbestuur om maatregelen te nemen tegen het komediespelen door de kinderen van Davidt Finson. Deze komediespelen vonden, blijkens informatie van de kerkeraad, plaats in de zaal van de gouverneur. Ook hij kreeg van de kerkeraad een waarschuwing ³⁵).

Volkse spot

Een van de belangrijkste kenmerken van de vastenavond is de humor, die vaak satirisch is. Waarden worden omgekeerd, er wordt spot gedreven met de geestelijke en burgerlijke overheid. Zo dreef

³⁵ Archief Hervormde Gemeente, inv. nr. 1, 29.1.1644; 2.2.1644; 3.2.1644 en 5.2.1644.

men de spot met graaf Hendrik en zijn tocht op de Veluwe in het "Vastelaventsliet ofte Geldersche Boeren-praat" uit 1624. Hierin is ook een passage opgenomen over de belegering van Bergen op Zoom door Spinola:

*'t Gaet U even als veur Berghen
In het legher Spinlo gingh
Die de vreesse soo bevingh
Dat hij sonder iemants vergen
Sonder slach of sonder stoot
Als een hoenderdief ontvloot.*

Deze vastenavondtocht van graaf Hendrik van den Bergh op de Veluwe in 1624 leverde ook een prent op, die gedrukt is bij Claes Janszoon Visscher, waar het gebeurde voor Bergen op Zoom eveneens op vermeld staat ³⁶).

³⁶ Drs. W. Sangers en A.H. Simonis, Er ligt een eiland in de Maas, Echt 1955, afb. 22 en 23.

VASTELAVENTS: LIET,

Ofte

Geldersche Boeren-praet

Aen Graef Hendrick vanden Bergh/ Op zyn victorieus in-
komen ende betreken vande Veluuv.

Na de vyfste: Lieve Dochters! vol van jechden.

Mergen is het Vastelavent
Mergen is het onsen dach/
Diemen 'sjaers maer eens en sag
Al ons inpleens die zyn d'avent
En ons knechten loopen heen
Nooden al de dyt by en.

Comje daerom ons besloeken/
Comje daerom op ons an/
Het soo menich dyplent man/
Merje dat ons yonckvoeren
En e
Al gereet gelycotele staen?

Aen Graef Hendrick nu ghy alcerde
Op de Desuut zyt ghelant
Daen tyn Boeren den een kant/
Ende neuen 'sjaers meere/
Want wy weeten dat gewis
Dat u volck tydennich is.

Onse schatten al te walen
En ons cooten al te wan/
D'epers zyn al inde pan/
Doch daer zyn noch te schalen/
Koeck en smoot en haet en ziet/
Daer verdynt u ummers niet.

Spaert u Kuyters en soldaten
In dees bitter sille tyt/
Hooge mede doogende zyt/
Spaert u Spangiaers, die op straten
So dan honger kauw en noot/
Gelyc honben leggen doot.

Soekje soo haer gelyc te geken/
Syn haer dienden so geloeven/
Dat ghy 'sjaers niet verschoonen/
Ach! so houwe dan gaen leuen/
Het de gelyc die ghy weet
Daen Reformerden gheet?

Binnen Bruckel is al tydingh/
Daer vande Veluuv wyte/
En van Aenhem merckte zyt/
Daer is juchten en verblidichyt/
Tgaet so by: ick weet niet hoe/
Daer op tocht hoe komje toe?

Al u Dape-knechts die hopen/
Dattet ummers nu veer al
Dorcken ofte bukken sal/
Onse Nymegische die loyen/
Omme-gabben voog en naer/
Of het gaudemus waer?

Sommigh gaen baal overleggen/
Merwe Schepens, newen Raet/
Tegens dattet over gaet/
Andere die bidden geseggen
Darmen: ter het Fischen is/
Openbaer sal doen de Bis.

Seher 'tzym hercomde salen/
Die ghy niet u gantsche tocht
Op de Veluuv hebt volbrocht/
Mer en daer zyn remigh daken/
Genich huys gesteken aen/
Dat is 'tgren ghy hebt gedaken.

Doch men seyt oock datter lieben/
In u handen zyn geraecht/
Die te lelik zyn in smaecht/
Eerle van u rouden vleden/
Diemen soo mishandelt heft/
Als opt menich noch heeft bekeft.

Herje met u groote hoopen
Onse Vastelavens-tyt/
Anders merghens om dreijt/
Dortet vjou en kint behoopen/
Dat ghy pupel niet kint verlaen/
Dat u weet en wint comt naen.

T'Aenhem quame aen d'boeren
Dier ghy diermael in het g'os
Op de Sae: teer schieten is/
Daer men g'nekt u hard verlaen/
Die van binnen s'looten weet
Daje schijck naemt u keet.

Daer en docht ghy u niet houwen
Daer verlaen als een: haes/
Voog 'tgeprel in voog 'tgeblaes/
Van Wilhelmus van Nassouwen/
Doen u dit ter oogen quame/
Was het jechten vanden daken.

Au ghy niet en kint becomen/
Auch volckeren uwe daken/
So betmetend en soo quact/
Au al dat ghy u niet boomen/
Gaet verlaen en verlaen
Om te beter weyt te blien.

Tgaet u even alst veer Berghen/
In het Regher Spino ginch/
Die de werle soo bruingh/
Dat hy kinder remans berg/
Sonder slach of sonder deot/
Als een horn der dier ont bloot.

Niemand comt u eens bebreken/
Niemand comt u noch te veer/
En nochtans soo gaeje veer/
En laet onder: it u knechten
En soldaten inden noot/
Dien gevangen d'ander doot.

Koopt Graef Hendric: loopt sterck h'men
Koopt sterck veer met u gelpups/
Als de cupel veer het rups/
Eer de Pius komt op de berg/
Of het gaet u alst u ginch/
Doemen 'Eckelens u vingh.

V'annerwen yet verlaen in hendes daer vout an, is,
Dat treckt hem niemant aen, dan die den rechten man, is,

1 3 3 3 5

Tot Amstelroot: voor Temant Adami. Anno M. DC. XXIII.

6. "Vastelaventsliet ofte Geldersche Boerenpraet", gedicht op de tocht van graaf Hendrik van den Bergh in 1624 waarin op spottende wijze verteld wordt hoe Spinola in 1622 bij de belegering van Bergen op Zoom de nederlaag leed.

5 NAAR EEN NIEUWE TIJD (1795 - 1918)

Publicaties

De franse revolutie van 1795 bracht niet alleen op staatkundig gebied verandering. Ook de aard van de publicaties tegen vastenavond veranderde en de maatregelen werden afgezwakt. De publicatie tegen het vermomd lopen bleef voorlopig nog wel bestaan maar de boete werd teruggebracht van 25 gulden naar 6 gulden. De eerste publicatie na de revolutie is van 24 februari 1800, vastgesteld door de gemeenteraad.

De volgende publicaties, die van 1808 en volgende jaren gingen steeds uit van de burgemeester, die de ordehandhaving in zijn portefeuille had. De tekst van de publicatie was uiterst kort. Verboden werd "het lopen van masquerades" op straffe van een boete van zes gulden. De overtreder zou terstond in hechtenis worden genomen. Burgemeester C.H. van Hoek vernieuwde de publicatie in 1815, waarbij hij tevens verbood "eenige zamenloop, desordres of buitensporigheden te plegen". De overtreder zou door de politie in hechtenis worden gehouden tot de boete van zes gulden was betaald ³⁷). In de publicatie van 1816 vermeldde Van Hoek zelfs dat sedert enige jaren het misbruik was ingeslopen om ter gelegenheid van de vastenavond verkleed en met maskers langs de straat te lopen en daar onder de schijn van onschuldig vermaak allerlei ongeregelgheden te plegen ³⁸).

Burgemeester J. Drabbe kondigde op 15 februari 1819 een publicatie af die model zou staan voor alle latere publicaties, zelfs tot in onze tijd. Hij was het die vermommingsen en maskerades, zij

³⁷ SA 152, 209; SA 153, 22vo; NA 367.

³⁸ NA 366.

het op bepaalde voorwaarden, toestond. De publicatie begint met de opmerking dat de gewoonte om met vastenavond verkleed te lopen maar moeilijk bestreden kan worden. Het verschijnsel was zo algemeen geworden dat men het niet meer ging verbieden maar regelen. De burgers kregen de waarschuwing om zich verre te houden van woeste vrolijkheid en losbandigheid. Het gemaskerd op straat lopen bleef verboden op zondag, maar was op maandag en dinsdag toegestaan op voorwaarde dat:

- geen verkleiding of kostuum gebruikt werd waarmee de goede zeden gekwetst konden worden.
- geen militair kostuum of geestelijk gewaad.
- men niet gewapend was met geweren, pistolen, degens, sabels, pieken, messen, stokken of ander wapentuig.
- de openbare veiligheid niet bedreigd mocht worden door het aanranden van personen; men mocht geen overlast doen of binnendringen in huizen of winkels.
- de doorgang op de straat mocht niet belemmerd worden met karren, wagens of andere rijtuigen.
- er niet geschreeuwd of buitengewoon geraas gemaakt werd.

Deze publicatie bleef ook in de volgende jaren van kracht. In 1821 kwam er nog de voorwaarde bij dat men zich terstond op vermaning van de politie moest ontmaskeren en bekendmaken ³⁹).

De publicatie werd ieder jaar tot en met 1830 vernieuwd. Op drie plaatsen in de stad werd hij aangeplakt, terwijl ook de stadsbelleman met welluidende stem de aandacht vestigde op de inhoud ervan.

³⁹ NA 369; NA 371.

Tijdens de oorlogsjaren 1830 - 1839 (Belgische onafhankelijkheid) was de openbare viering en dus ook het gemaskerd op straat lopen verboden. De zorg voor de openbare orde lag in die jaren bij de oppercommandant van de vesting. Dat was in die jaren B.P. van der Capellen. Hij verbood tevens het zingen op straat tussen zonsondergang en zonsopgang ⁴⁰).

In 1840 werd de oude publicatie van 1830 weer van kracht. Gemaskerd op straat lopen was weer toegestaan op maandag en dinsdag op eerder genoemde voorwaarden. Voor de militairen van het garnizoen bleven maskerades en luidruchtigheden echter verboden. Speciale patrouilles, door de commandant van de vesting ingesteld, moesten overtreders in verzekerde bewaring naar de Hoofdwacht op de Grote Markt brengen ⁴¹).

Nadat in 1851 de gemeentewet van kracht werd, verwees men vanaf 1853 in de publicatie naar artikel 188 van de gemeentewet. De komst van het Nieuws- en Advertentieblad van Bergen op Zoom in 1856 bood de gelegenheid om de publicatie in een krant te doen opnemen, hetgeen sinds 1857 jaarlijks gebeurde ⁴²).

Na de oprichting van de plaatselijke krant de Zoom in 1872 werden de bekendmakingen ook daarin gepubliceerd. De voorwaarden waren overigens nog dezelfde als die van 1819. Sinds 1892 was het behalve op maandag en dinsdag ook op zaterdag toegestaan om gemaskerd op straat te verschijnen. In 1892 zelfs de gehele zaterdag; sinds 1893 was dat beperkt tot zaterdagavond vanaf 19.00 uur; vanaf 1898 gold de beperking voor de maandag vanaf 's morgens 8

⁴⁰ NA 370; 373; 380; 382; 386, 9 februari.

⁴¹ NA 390, 28.2.1840; Archief Schuttersraad, orderboek 1839-1841, 86.

⁴² NA bl 21.2.1857.

uur en sinds 1907 was het gemaskerd lopen toegestaan vanaf 13.00 uur ⁴³).

Competentiestrijd

In het begin van de negentiende eeuw was er een competentiestrijd tussen het stadsbestuur en de oppercommandant van de vesting over het al dan niet toestaan van maskerades. Het begon allemaal met een brief van de oppercommandant van de vesting, A.J.J. Drabbe, aan het stadsbestuur waarin hij bekend maakte dat het aan iedereen verboden was om gemaskerd te lopen op straten of openbare plaatsen.

Vermomde personen zouden terstond gearresteerd worden. Naar beoordeling van de commandant zouden indien nodig extra patrouilles worden ingezet. De gearresteerde burgers, van welke stand dan ook, zouden beleefd behandeld worden; hen zou voorgesteld worden dat een korporaal van de wacht, indien zij dat met een eigenhandig geschreven briefje verzoeken, andere kleren uit hun huis zou halen, waarna de commandant over hun vrijlating zou beslissen. Waarom er die voorwaarde van het eigenhandig geschreven briefje bijstaat is niet helemaal duidelijk. Mogelijk schuilt hierin een bevoordeling van de geletterde mensen. Een groot gedeelte van de lagere bevolgingsklasse was immers analfabeet. Deze maatregel had de oppercommandant van de vesting genomen in overleg met de burgemeester C.H. van Hoek,

⁴³ De Zoom 16.2.1887; 24.2.1889; 9.2.1892; 12.2.1893; 16.2.1898; 8.2.1907.

die zelf ook geen voorstander van de openbare vastenavond viering was ⁴⁴).

Als echter in 1819 de burgemeester J. Drabbe (zou dat een broer van de commandant van de vesting zijn?) van plan is om het gemaskerd lopen toe te staan, ontstaat er kwestie over. De oppercommandant van de vesting schreef op 8 februari 1819 een brief naar het stadsbestuur naar aanleiding van een "particulier discours" met burgemeester Drabbe. In de brief drong hij er bij het stadsbestuur op aan om alle openbare gemakkelikheden bij gelegenheid van de vastenavond te verbieden. Met een dagorder had hij zelf al het gemaskerd op straat lopen verboden, al zou hij wel met alle mogelijke middelen van "zachtheid en overtuiging" proberen om oproer te voorkomen. Hij vond dat zowel de burgerlijke als de militaire overheid moest trachten te voorkomen dat men ten gevolge van verkleding en vermomming niet meer veilig was in zijn woning. Hij kon, zoals hij schreef, dit doen onder goedkeuring van zijn superieuren. Hij interpreteerde zijn macht tot aanhouding van alle gemaskerde personen, onder het voorwendsel dat hij door de vermomming niet kon zien of hij met een burger dan wel met een militair van doen had ⁴⁵).

Burgemeester en wethouders raadpleegden over deze brief het raadslid Van Cuylenborch. Besloten werd op diens advies een brief te sturen naar de gouverneur van de provincie Noord Brabant waarin verwezen werd naar Antwerpen en andere plaatsen in de Zuidelijke Nederlanden, waar nog steeds vastenavond gevierd werd.

⁴⁴ Even goed zou het zelf moeten schrijven van een briefje er op kunnen duiden dat de aangehouden persoon voldoende ontnuchterd was om vrijgelaten te kunnen worden.

⁴⁵ NA 458, 7.2.1819.

BEKENDMAKING.

De **BURGEMEESTER** der gemeente *Bergen-op-Zoom*,
willende voorzien in de handhaving der openbare orde bij gelegenheid van den aanstaanden Vastenavond tijd.

Gezien art. 188 der Gemeente-Wet.

Brengt ter kennis der ingezetenen, dat het is verboden om op Zondag den ~~15~~ Februarij aanstaande, vermomd of gemaskerd in het openbaar te verschijnen.

Dat op de twee volgende dagen vermommingen en maskeraden zijn toegelaten, doch dat men zich niet in het openbaar zal mogen vertoonen gekleed in geestelijk gewaad, militaire kleeding, gewaepend of zoodanig dat de zeden worden gekwetst of ergenis gegeven.

Dat de over- en doorgang der straten of wegen niet mag worden belemmerd of verhinderd.

Dat de rust der ingezetenen vooral bij avond of bij nacht door geraas of gezang, niet mag worden gestoord.

De overtreders zullen naar gelang van omstandigheden worden vervolgd en gestraft.

De Heer Commissaris van Politie is opgedragen, aan deze de hand te houden en te doen houden.

Bergen-op-Zoom, den ¹⁵ Februarij 187~~2~~³.

DE **BURGEMEESTER** VOORNOEMD,
P. J. C. F. VAN HASSELT.

Boekdrukkerij van **J. J. H. VERLINDEN** te *Bergen-op-Zoom*.

7. De eerste gedrukte publicatie van 5 februari 1872,
ook gebruikt op 15 februari 1873.

Bovendien was het ook in 1814 goed gegaan, toen maskerades waren toegestaan; meer dan tweederde van de bevolking was katholiek en men had het verbod niet kunnen handhaven in verband met de geest der tijd. Gevraagd werd aan de gouverneur of de commandant bevoegd was om de gemakkelikheden aan de burgers te verbieden; en of hij de commandant wou aanschrijven dit volksvermaak ongestoord te doen plaatsvinden.

De gouverneur antwoordde dat de commandant inderdaad zijn bevoegdheden te buiten ging. De commandant mocht alleen militairen verbieden aan de festiviteiten deel te nemen. In alle latere publicaties in de negentiende eeuw zien we dat ook daadwerkelijk gebeuren. Alleen de periode 1830 - 1839 was hierop een uitzondering omdat de militaire overheid toen de bevoegdheid had maskerades aan burgers te verbieden ⁴⁶).

Bals en feestavonden

Het is een misvatting wanneer de opmerking gemaakt wordt dat de vele bals en feestavonden die al drie weken vóór de vastenavond beginnen verschijnselen zijn van de laatste twintig jaar. Een heel belangrijk deel van de negentiende eeuwse vastenavondviering bestond uit gemaskerde bals die vaak al drie weken tevoren begonnen.

Over de gemaskerde bals is vanaf het begin van de negentiende eeuw nog al wat bekend. Men moest toestemming vragen aan het stadsbestuur voor het organiseren ervan. Voor besloten partijen was dat niet nodig, maar de organiserende verenigingen riepen hun leden op middels advertenties in de plaatselijke bladen die in Bergen op Zoom sinds 1856 verschenen.

⁴⁶ NA 204, 8.2.1819, 15.2.1819, 18.2.1819; NA 457.

Voor het eerst in 1809 werden door burgemeester Vermeulen publieke bals masqué toegestaan, die gehouden werden in de zaal van Nicolaas Malotaux op de Grote Markt. De bals vonden plaats op maandag en dinsdag 13 en 14 februari 1809. Als voorwaarde voor de toestemming gold dat een derde gedeelte van de entreegelden afgestaan moest worden ten behoeve van de Algemene Armen. Al eerder dat jaar was bij het gemeentebestuur een anoniem verzoek binnengekomen om een gemaskerd bal toe te staan: "daar U edele hebt goed gevonden om het masqueren te verbieden, zo is ons vriendelijk verzoek om ons burgerij ten minsten een publiek bal masqué te accordeeren, in aanmerking nemende de aanmerkelijke onkosten door ons gedaan ... " ⁴⁷).

De voorwaarde om een gedeelte van de recette te bestemmen voor de armen bleef ook in 1810 en 1813 gestand. In 1813 werd aan drie houders van etablissementen toestemming gegeven een publiek bal masqué te organiseren, al liepen daarvan de entreegelden uiteen van twee en zes stuivers tot 12 stuivers voor het bal bij A.

Vergroesen. Een vierde van de opbrengst moest gestort worden in de kas van het Bureau de Bienfaisance, waaronder de armenzorg ressorteerde ⁴⁸).

In de periode 1830 - 1839 moest de toestemming gevraagd worden aan de commandant van de vesting. Hoewel toen maskerafes op straat verboden waren, gingen de gemaskerde bals gewoon door ⁴⁹). De organisatie was in de meeste gevallen in handen van verenigingen of horeca exploitanten.

⁴⁷SA 144, 60; SA 211.

⁴⁸ SA Franse Tijd, 4 B-1.

⁴⁹ NA 384; NA 386; NA 387.

In 1857 organiseerde de sociëteit Phil-Harmonie haar jaarlijkse gemaskerde en ongemaskerde soirée op zondag in de nieuwgebouwde zaal van P.J. Damen (Hollandsche Tuin). Hieruit blijkt dat de vastenavondviering ook toen al op zondag aan de gang was ⁵⁰). In 1859 was er bal vanaf dinsdagmiddag twee uur in het Nederlandsch Koffiehuis van J. Lemmers, waarbij allen wijn en punch geschonken werd ⁵¹). Het Nieuws- en advertentieblad van Bergen op Zoom maakte in 1862 gewag van een groot bal georganiseerd door P. Damen in de Hollandsche Tuin ⁵²). Hij had zijn zaal verlicht à la Frascati te Amsterdam (met pluche en veel lampions). Ook dit bal vond op zondagavond plaats. Befamd was in die dagen ook het bal der sociëteit De Vriendenkring, meestal gehouden op zaterdagavond. Het muziekgezelschap "De Harmonie" gaf in 1862 evenals voorgaande jaren zijn concert in

8. W. Asselbergs, directeur van de gasfabriek, in vastenavondkostuum, geschilderd door Aug. Asselbergs ca. 1885.

⁵⁰ Na bl 11.2.1857.

⁵¹ NAbl 28.2.1862.

⁵² Huijbergsestraat 14

de Korenbeurs⁵³). Alle werkende leden droegen hun steentje bij in de vorm van "solo's, obligaten en choren" gekozen uit de beste opera's van befaamde componisten onder begeleiding van "Turkse" muziek en lawaai van keukengerei. Speciaal voor deze avond hadden de leden der Harmonie een operette geschreven, die ook op dinsdagmiddag op straat ten gehore gebracht werd in een soort van optocht. Dergelijke gebeurtenissen droegen uiteraard bij tot het ontstaan van de traditie om op dinsdagmiddag een optocht te houden.

Ook in 1863 was er bal à la Frascati in de Hollandsche Tuin. Men kan de bals in de negentiende eeuw niet helemaal vergelijken met de tegenwoordige, waar volslagen dweilpartijen worden aangericht. Het was veel voorkomend, vooral bij de bals van de wat deftiger verenigingen, dat er licht klassieke muziek ten gehore gebracht werd; ook het stijl-dansen was in de mode.

Het bal van de vereniging "Oefening en Genoegen" op 1 maart 1867 had een heel programma van klassieke dansen waaronder de quadrille, mazurka, wals, polka en andere. De gemaskerden moesten zich op dit bal om 11.00 uur verplicht ontmaskeren. Een sjiem bal werd ook gegeven door de Rederijderskamer "Ons Genoegen" waar men slechts werd toegelaten na ballotage en na de betaling van vier gulden contributie voor de heren en drie gulden voor de dames.

De toegang voor wat minder elitaire bals was gemiddeld vijftig tot zestig cent. In het Nederlandsch Koffiehuis van F. Lemmers was daar dan ook nog een halve fles wijn bij inbegrepen. Het moet zelfs voor berooide lieden een zalige tijd zijn geweest! Zo had iedere horecaondernemer zijn eigen attractie: J. W. van Dort, uitbater van

⁵³ Potterstraat tegenover Pensstraat, thans parkeergarage en bovenbouw.

"Hotel du Commerce" in de Moeregrebstraat lokte de vastenavondvierders behalve met "alle ververschingen" ook met de beste "Schouwsche Paling". Het "Vlaamsch Koffiehuis" van P. de Mol in de Fortuinstraat hield zijn voorvloer beschikbaar voor bal en richtte in de achterkamer zijn restaurant in.

9. Toegangskaarten voor vastenavondbals, 1867 en 1897.

Na de bouw van "Thalia" in 1883 was er voor de dweilende krab een nieuwe aanlegplaats, waar meestal het orkest van het Derde Regiment Infanterie zijn beste kunnen ten gehore bracht. Al in de jaren tachtig van de vorige eeuw was er de tendens waar te nemen dat de meer elitaire of sjieke verenigingen in de zalen van NV Thalia te vinden waren en de meer volkse verenigingen hun bal organiseerden in zalen als de Korenbeurs en de Hollandsche Tuin. Zo waren in Thalia te vinden de societeiten "Casino", "de Nieuwe Harmonie", "Flobert", en na 1907 de "Groote Societeit" ⁵⁴). De societeit de Vriendenkring was gevestigd in het Nederlandsch Koffiehuis (thans bioscoop de Roxy ⁵⁵); de Phil-harmonie "Eendracht maakt Macht" en de societeit "Door vriendschap saam verbonden" waren te vinden in de Korenbeurs in de Potterstraat. Vastenavond heeft op de deelnemende feestvierder vaak een heilzame of mildstemmende uitwerking. Bij het onderzoek naar de historie van het vastenavondfeest ziet men steeds weer het verschijnsel opduiken dat vooral de gemaskerde bals gebruikt werden om geld in te zamelen voor het een of ander goed doel. De actie "Agge mar goed doet" ten behoeve van de watersnoodslachtoffers in 1953 was dus op zich niets nieuws. Al eerder is vermeld dat een gedeelte van de entreegelden voor de armenkas werd gebruikt. Ook in 1870 hield men tijdens het gemaskerd bal in de Hollandsche Tuin een collecte ten behoeve van de algemene armenkas. In 1889 bracht de societeit de "Nieuwe Harmonie" een som gelds bijeen ten behoeve van de Bergse

⁵⁴ NA bl 28.2.1862; 1.2.1863; 2.3.1862; 10.2.1871. Doc nr. 1-7;

De Zoom 19.2.1882; 12.2. 1882; 24.2.1889; 28.2.1889; 19.2.1896.

⁵⁵ Anno 2014 'Den Enghel' Grote Markt 19

Volksgaarkeuken. In 1900 werd een bal georganiseerd door de carnavalsclub "Koningin Wilhelmina" ten bate van de nabestaanden van de gesneuvelde Transvalers en Oranje Vrijstaters ⁵⁶).

Het dweilen komt op

De verkleedpartijen voor de bals waren eind vorige eeuw en begin deze eeuw anders dan de "stèèngoeie dweilen" van tegenwoordig. Uit de foto's van die jaren is op te maken dat men van mooie kostuums hield. Maskers kon je kopen en huren bij firma's als Hamann op de Haven of bij Kiel op de Vismarkt, bij Blijdenstein in de Kortemeestraat en bij Goosen op de Grote Markt. Kostuums waren verkrijgbaar bij onder ander Van Loon in de Rijkebuurtstraat. Erg geliefd voor het bal masqué waren domino's; dat waren lange mantels of cape's, meestal zwart maar ook soms geel of rood, met een puntmuts. Muts en mouwen waren afgezet met belletjes. Ook Anton van Duinkerken (prof. W. Asselbergs) droeg toen hij voor het eerst naar een carnavalsbal ging in Thalia een domino. Na dat bal schreef hij in één ruk zijn Verdediging van Carnaval. Bij de dames waren crinolines (hoepelrokken) erg in trek. H. Goosen maakte omstreeks 1877 reclame met maskers in Duitse fabrieken vervaardigd ⁵⁷).

⁵⁶De Zoom 16.2.1882; 28.2.1889; 7 .3.1889;
NAbI 2.3.1870; NA 550.

⁵⁷ De Zoom 16.2.1882; 3.3.1889; 28.1.1877; 1.2.1877.

Bergen op Zoomsche Courant 24.1.1913.

A. van Duinkerken, Brabantse Herinneringen, Utrecht 1964, 293-294.

ooo.

weinig aftrek.

ij.

ond. de bel.

"
"

ruarij.

0,52.

I E N.

I N G.

JAC. JOS.
begunstigers
3 Februarij
G der ZAAK,
rteerden

N K E L,

ortemeestraat
de doch vas-
llen

N.

voorwaarden
t franco brie-
meld.

dags 10 tot 12 ure.

Betaling op drie maanden Crediet.

ZEGT HET VOORT.

EEN AANKOMEND MEISJE,

benooidigd om op KINDEREN te passen en eenig
ligt Huiswerk te verrigten. Adres aan den Uit-
gever dezes.

Hollandsche Tuin P. J. DAMEN.

EXTRA GROOT BAL

MASQUÉ ET PARÉ
à la Frascati d'Amsterdam,
op Zondag, Maandag en Dingsdag etc.
zijnde de Zaal smaakvol met

TRANSPARANTEN GEDECOREERD
door Gaz
à giorno verlicht

Aanvang des Avonds ten 7 ure.

OSSENDRECH

en

THOLEN, St.

C. DAVE

bij wien nadere

Zooveel m
bij gelegene Ha
den geleverd.

URBAI

Ter algemeen
URBANUS PIL
echte recept, ve
A. van der Scho
gels, Lage Zwal
bergen; C. de J
aart; J. L. de
wen en Zoon, R

B E I

Ams

NEDERLAND. W
Handel-Maatsch
SPANJE Obligati
Dito Binnenland
PORTUGAL, Obl
OOSTENRIJK, Ol
Dito Nationalen
Dito Dito.

Gedrukt bij JAC.

10. Advertentie uit het Nieuws- en advertentieblad van Bergen op Zoom,
14 februari 1863.

Omstreeks 1890 begon men van "dweilen" te spreken. Het verschijnsel "dweilen" (verkleed en zingend op straat dansen) is ontstaan doordat men tijdens de vier vastenavondsdagen van het ene naar het andere bal trok. Gemaskerde groepen die een voordracht hadden gedaan, trokken al zingend naar de volgende gelegenheid voor een optreden.

De grote toename van het aantal bals, vooral in de laatste twintig jaar van de vorige eeuw bracht met zich mee dat dit een algemeen verschijnsel werd. Vooral J. Verlinden, uitgever van het dagblad De Zoom, sprak afkeurend over deze wijze van vastenavondvieren. We lezen in de krant van 25-2-1898: "geen bepaalde vertoningen ... wel veel slieren langs de straten in groepen van 4, 5 en 6 rijen dik op dinsdagmiddag en avond van de ene herberg naar de andere ... Enkele zouteloze en dus smakeloze zogenaamde aardigheidjes werden voor geld aan de man gebracht, deels van onschuldige aard, deels ook grof en plat. .. weinig moois, veel lelijks." ⁵⁸). Het heen en weer slieren langs de straten werd al gauw "dweilen" genoemd. Het woord zelf werd voor het eerst gedrukt in De Zoom van 20 februari 1898⁵⁹.

Het vastenavondrepertoire

De muziek, de liedjes en sketches zijn een onmisbaar element van de feestvreugde. Helaas zijn er slechts weinig gelegenheidsliedjes uit de vorige eeuw bewaard gebleven. Er zijn twee soorten liedjes: algemene die de feeststemming verhogen en tijdgebonden

⁵⁸ De Zoom, 25.2.1898.

⁵⁹ Is de term 'dweilen' wellicht ontstaan omdat daarbij de domino vaak werd meegesleept? Gezien de negatieve vermelding in De Zoom is het duidelijk een geuzennaam.

humoristische produkten, die vaak politieke of aktuele zaken als onderwerp voor de spot gebruiken. Tot de eerste groep behoorden in de 19e eeuw liedjes als: "Rommelpotterij" (met begeleiding van een rommelpot), "We gaan nog niet naar huis" en "Jan Tout le Jour". Deze liedjes waren uiteraard niet specifiek Bergs. Dat was wel het geval met de tweede categorie. In de meeste gevallen waren dat dichtsels op bestaande melodie.

Zo bracht een groep op het bal van de Harmonie in 1865 een satirisch nummer op de dreigende plannen om de bomen op de Paradeplaats te rooien: het lied van de Moord op de honderdjarige Paradeburgers ⁶⁰). Rond 1895 was het lied genaamd "Boeren-semmel" erg populair. Het was vermoedelijk geschreven door enkele hoveniers van Borgvliet of lieden die daarvoor door wilden gaan. Het eerste couplet ging als volgt:

*Hier zijn wij van 't gild van Sint Basjaan
Bekend van oude tijden
Wij zijn naar het Carnaval gegaan
om ons daar te verblijden
Daarom mensen, luistert goed
wat wij u gaan vertellen
wij hier allen bij elkander
Boeren en gezellen
In de week dan zijn wij aan het werk,
met spitten, ploegen, wieden,
En 's Zondags gaan wij naar de kerk
Als brave boerenlieden.*

⁶⁰ NA bl 3.3.1865; 4.3.1870.

refrein:

Maar nu langs alle kroegen henen

op onze stijve boerenbeenen

Het uitgaan schenkt ons heel veel vreugd

En alles gaat in eer en deugd.

Dan volgden acht coupletten, allemaal betrekking op actuele Bergse aangelegenheden, zoals de wantoestanden bij de Grote Societeit, de Schutterij, de tennisclub die gevestigd was bij Wachthuis Dertien ⁶¹, enzovoorts. Later werden er nog coupletten bijgeschreven. Het was gedicht op de wijze: "We gaan naar Jerusalem's kwartieren" ⁶²)

In 1895 was er ook nog het lied van een niet nader omschreven carnavalsclub dat de internationale politiek als onderwerp had en met name de Nederlandse rol inzake de Zuid-afrikaanse kwestie erg ophemelde. Er stond onder andere in:

" Ons wapen staat ons trouw ten dienst

en zullen U eens toonen

Dat wij uit Neerlandsch heldendienst

Voor geen troep zwarten schromen ... "

⁶¹ Olympia was gevestigd in het thans (2014) verdwenen Coehoornpark gelegen tussen Zuidoostsingel en spoorlijn tegenover Coehoornparkstraat.

⁶² Doc 1-8c

CARNAVALS-LIED,

CARNAVALSKLUB,

1895.

No. I.

Ik moedig u ten strijde aan,
'k ben grootich op uw heldenmoed
En springt dus allen fier vooraan
Met zuiver Neerlandisch bloed
Wij vreezen nimmer voor de zwarte,
Wij strijden voor onz' Wilhelmien,
En gaan nu daar eens toonen
Dat wij geen mensch ontzien.

Refrein.

Wij wreken onze broeders,
Die zijn zoo laf vermoord!
Wij trekken nu ten strijde
En vechten dapper voort!

Onz' broeders werden laf vermoord
Door een schuipmoordenaars club,
Zoo iets heeft men nog nooit gehoord,
Het was een vreeselijk stuk.
Wraak nemen wij, dat zeg ik u,
Dat zweren wij bij God
Zoolang ons Neerlandisch bloed bezielt
Met Neerlandisch vlag voorop.

Maar eenmaal zal het ons gelukken
Dat wij u krijgen in onz' macht
Wij zullen u met 't zwaard doordrukken
Zooals ge onz' broeders hebt geslacht,
Het bruischt ons door de aderen
Als w' aan onz' vrienden denken daar
Toen ze in hun bloed eens baden
Vooruit ons moed kent geen gevaar!

Ons wapen staat ons trouw ten dienst,
En zullen u eens toonen
Dat wij uit Neerlandisch heldendienst
Voor geen troep zwarten schromen.
Ons bloed gevoed door haat en wraak
Voor 't geen ge onz' broeders deedt.
Dat is bij ons een ware haat
Ligt in ons borst gesmeedt.

No. II.

Op 't slagveld deden wij ons plicht
Wij kenden geen gevaar,
Met het hoofd fier onhoog gericht
Streden wij steeds flink vooraan.
Wij vreesden voor geen klewangslag
Of voor een sabelsteek
Maar plaatsten ons voor Neerlandisch vlag
En stierven eer men week!

Refrein.

De moed die deed ons strijde
Voor ons dierbaar vaderland
Wij vochten zelfs blijde
Het behoud voor Nederland.

Onze vrienden vielen aan ons zij
Op vuil moerassen grond.
Ik hoorde, en dan schreeuwden zij,
Ik ben zoo zwaar gewond,
Zij riepen met opgeheven hand
Ik sterf, dat voel ik hier,
't Is voor mijn dierbaar vaderland,
Mijn dood is fel en fier.

Het strijden viel ons niet zoo zwaar
Als menigeen wel denkt.
Wij kenden zelfs geen gevaar
Bij bestormen van die bent.
Wij vreesden zelfs niet voor den dood
Op zoo een gevaarlijke stond
Maar mijne woede steeg omhoog
Als ik zoo een zwarte vond.

De hulde aan ons vaderland,
Onthouden wij hier niet
Ons zoo schoon dapper vaderland
Verliest zijn strijders niet.
Ons land is klein, maar dapper toch
Dat is al meer getoond
Wel klein bevolkt maar strijden nog
Dapper en moedig voort.

Wij toonen onzen heldenmoed
Op 'tfeest van Carnaval
Wij allen zijn vol goeden moed
Op zoo een lustig bal.
Wij vierten ter gelegenheid
Van vastenavond feest
Onz' goede eensgezindheid
Op dit ons jaarlijks feest.

Refrein:

Wij houden veel van feesten
Op den dag van Carnaval
Wij strijden toch het meeste
Op vastenavond bal.

Wij kwamen ten pleziere
Van onze burgerij
Om u allen te vernaken
Met een sabel aan ons zij
Wij strijden hier heel dapper
Maar hier is geen gevaar
Wij komen ten pleziere
Van heel de burgerschaar.

12. Gymnastiekvereniging "Oranje", met een voorstelling van de Transvaalse Boeren met het portret van Paul Kruger, 1896.

In een stad met zoveel militaire banden was het niet vreemd dat vooral de heldendaden op het strijdveld bezongen werden. Er was een carnavalsclub genaamd "Wilhelmina" opgericht, waarvan M. Rusbach president was.

Op het bal dat de carnavalsclub op 27 februari 1900 ten bate van de gesneuvelde Transvalers gaf, werd ook het Transvaalse volkslied ten gehore gebracht. In de vergunning die Burgemeester en Wethouders voor dit bal afgaven, stond als voorwaarde vermeld dat de te houden voordrachten of liederen hen ter goedkeuring moesten worden toegezonden. De voordrachten mochten niet

kwetsend zijn voor de Transvaalse of de Engelse regering ⁶³). Ook in 1896 was op het bal van Thalia de nodige aandacht besteed aan deze kwestie. Het portret van Paul Kruger, omgeven door een lauwerkrans, en de Transvaalse Vlag luisterden de voorstelling op. (Zie bijgaande foto). De politieke kwestie in Zuid Afrika was ontstaan nadat de Transvaalse Republiek, die in 1848 door uit Nederland afkomstige boeren was gesticht, in 1877 bij het Engelse koloniale gebied werd ingelijfd. Dit leidde tot een opstand van de Boeren in 1880 tegen het Engelse Gezag. Het Engelse imperialisme in Zuid Afrika leidde in 1899 tot de welbekende Boerenoorlog, die tot 1902 duurde.

Uit 1893 zijn er nog enkele liedjes bewaard gebleven, waarvan er één handelde over de bekende doofpot onder de titel: "Alles gaat de doofpot in!". Een ander lied had betrekking op de mogelijke afschaffing van sterke drank. Dat probleem was ook het onderwerp van het carnavalslied uit 1905 getiteld: "De Drinkwet", met een ode op de klare uit Schiedam ⁶⁴).

Het begin van een organisatie

Het vastenavondfeest is in de negentiende eeuw als het ware langzaam naar een organisatie toe gegroeid. Het begon omstreeks het midden van die eeuw dat groepen en verenigingen op maandag- of dinsdagmiddag voordrachten op straat hielden die zij tevoren op een verenigingsbal ten gehore gebracht hadden. Zo bracht de Harmonie op de dinsdagmiddag van vastenavond 1862 een voordracht op straat, terwijl er toen ook een grote crinolinen-optocht werd gehouden.

⁶³ Doc 1 8b; NA 550; De Zoom 19 .2.1896.

⁶⁴ Doc I 8a.

Befaamd waren, vooral in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw de wagens van de leden van de hovenierssocieteit "de Vrijheid". Veel leden van die societeit woonden buiten de stad en kwamen met hun wagen, die zij bij gelegenheid van de vastenavond versierden op dinsdagmiddag naar Bergen om er 's avonds dolle pret te maken. Die versiering groeide uit tot uitbeelding en zo was er het begin van een optocht. Het gevolg was wel dat er op dezelfde middag soms meerdere optochten waren. In 1892 bijvoorbeeld deden er drie optochten de ronde.

De eerste was van de societeit "de Vrijheid" en stelde de praktijken van een wonderdokter voor, die uiteraard alle gebreken kon genezen. Vooral het kiestrekken en het bochelzagen brachten de toeschouwers aan het lachen. Twee andere optochten hadden de bespotting van het Leger des Heils tot onderwerp, hetgeen een parodie was op de gebeurtenissen in het jaar ervoor, waarbij er in de Engelsestraat complete rellen uitbraken. Ook de deftige bals met veel "pikanterie" waren onderwerp van spot.

Ook in 1893 waren er drie optochten. De beste daarvan beeldden de eerder genoemde liedjes over de doofpot en de afschaffing van de sterke drank uit. Een andere optocht vertoonde de ondergang van een hier gevestigd huis van lichte zeden ⁶⁵). In 1894 stonden centraal het faillissement van een plaatselijke zaak en de Spaarbank.

⁶⁵ De Zoom 3.3. 1892; 16.2.1893.

Carnavalslied 1905.

DE DRINKWET.

Wijze: Een huwelijk up to date.

1e Couplet.

Heel Nederland
Schreeuw't moord en brand,
Nu men Schiedam wil gaan sluiten,
Drinkt wijn of bier,
't Helpt geen zier,
Oude klare daar kan men niet buiten;
Want zonder dat
Oud-Hollandsch nat
Kan geen echt Hollander lever,
Daarom, kuipertje lief,
Wil alsjebief
De echte Hulskamp ons geven.

Refrein: (voor alle coupletten)

Waarlijk, al die nieuwe wetten
Is orz' verlichte maatschappij
Kunnen ons toch niet beletten
Een klaartje te koopren vrij en blij.
Laat ons daarom vroolijk dri ken,
Leve de klare van Schiedam,
Wie belet ons form te klinken
Trots het verbod van vader Bram.

2e Couplet.

In 1910
Zult gij het zien,
Dan koopt ieder een flesch bij een sijter,
Want aan tram en boot
Of aan het spoor
Is het schenken van Schiedam dan geweigerd;
De nieuwe wet
Heeft dan belet
In kajuit of in wachtzaal te tappen,
Dus gaat ge op reis,
Weest dan zoo wijs
Eerst voor een kruikje te lappen.

Refrein.

3e Couplet.

Op 't platte land
Is men uit den band,
Daar heeft men 'r iets nieuws op verzonnen,
Iedere kroeg,
Er zijn er genoeg,
Is fluks een h6tel begonnen;
Een lijst voor den nacht,
Heel goed bedacht,
Waar ge uw neem in kunt zetten,
Logé ben je dan
En niemand kan
U daar het drinken van klare beletten.

Refrein.

4e Couplet.

In zeker café,
Lach er niet mee,
Had men veel dames voor het schenken,
Nu komt het verbod,
't Is toch te zot,
Wat moet de baas nu bedenken,
Hij toch is oud
En tlet getrouwd,
Wil damesbediening behouden,
Dra dus geadvverteerd,
Er wordt tegeerd
Een weduwe met dochters te trouwen.

Refrein.

5e Couplet.

In 't oosten van 't lard
Was iets aan de hand.
Twee kinders met fietsen aan 't rijden,
De lucht wordt zwart
En 't regent nu hard,
Ze wilden een nat pak vermijden;
Vlug in 'n café,
De baas zegt: nee! nee!
Hier niet in zonder geleide;
Toen vroegen ze 'n knecht
Het zaakje was recht,
De knecht nam er drie voor hun beiden.

Refrein.

6e Couplet.

Op een verkoop
Waren een hoop
Menschen die een glaasje gebruiken,
Daar komt een agent,
Die is zeer attent,
Begint aan een roomer te ruiken,
Steekt den vinger in 't glas
En proeft of 't niet was
Bedoeld om de wet te ontloopen,
De rotaris vertelt:
Zeg: vraag voortaan geld
Aan je baas, om er zelf een te koopren.

Refrein.

De eerste stedelijke organisatie van een optocht was in handen van de Vereeniging tot bevordering van het Vreemdelingenverkeer voor Bergen op Zoom en omstreken "De Unie", opgericht in 1894. De vereniging beschouwde het als een van haar taken om volksvermakelijkheden te "organiseren, steunen en veredelen" ⁶⁶). In 1895 had de vereniging een commissie-optocht ingesteld die de taak kreeg een vastenavondoptocht van kwalitatief hoog niveau te organiseren. Deze hield haar eerste openbare vergadering op 27 januari 1895 in de Hollandsche Tuin, waar verschillende verenigingen aan deelnamen, o.a.: "Bond van Oud-onderofficieren", "Oefening baart Kunst", "Leven des Tijds" (carnavalsclub), "Gezellig Verkeer" {teervereniging), "Sparta" (sportvereniging), "Vriendenkring" en "Vrijheid" (hovenierssocieteiten), "Floralia" en "'t Schikt nog al" (carnavalsvereniging). De commissie bestond uit C. van Opdorp, voorzitter, J. Hommes, secretaris en de leden: Van den Abeele, Soffers, Hardus, Soesman, Kiel en Somers.

Op de vergadering werd besloten voortaan één optocht te organiseren, prijzen uit te loven en een onafhankelijke jury samen te stellen ⁶⁷). Programmaboekjes zouden de nodige publiciteit moeten brengen.

Op 8 februari richtte deze commissie een verzoek aan Burgemeester en Wethouders om:

- op dinsdagmiddag 26-2-1895 tussen 1 en 5 uur een optocht te mogen houden;
- alle andere optochten te verbieden;
- de voorzaal van het stadhuis beschikbaar te stellen voor de prijsuitreiking.

⁶⁶ Statuten van de Unie, an. 4d, vastgesteld 15.7.1908.

⁶⁷ De Zoom, 27.1.1895; 31.1.1895.

De burgemeester voldeed aan de eerste twee verzoeken; het stadhuis werd niet beschikbaar gesteld ⁶⁸).

Het werd een forse optocht waaraan ruim 300 personen deelnamen met 10 wagens en 25 paarden. Het geheel werd op het Stationsplein opgesteld, trok naar de Grote Markt, via de Fortuinstraat en Lievevrouwestraat naar de Haven, maakte nog een lus via de Bosstraat en Hoogstraat, over de Parade naar de Blauwehandstraat, over de Vismarkt naar de Steenbergsestraat om tenslotte weer te arriveren op de Grote Markt. De meeste straten van de binnenstad waren op die manier bezocht.

De optocht werd geopend door een officieel gedeelte met herauten, hoornblazers en (voor het eerst) Prins Carnaval gezeten in een open rijtuig. De gymnastiekvereniging "Oranje" had een uitbeelding over het reglement van "de Unie", een groep Amsterdammers kwam met een voorstelling van Koningin Elisabeth I van Engeland met Robert Dudley, graaf van Leicester, de Vereniging "'t Schikt nog al" had de ramp van Strijenham als onderwerp. De carnavalsvereniging "Gezellig Verkeer" kwam uit met een wagen waarop de Maagd van Holland was gezeten, vergezeld van de plattelandstypen uit de elf provincies. De sociëteit "de Vriendenkring" gaf een voorstelling van de zon, maan en grote beer. De carnavalsvereniging "Euterp" stelde een episode voor uit de Lombok expeditie, die toen erg aktueel was. Het verhaal van die expeditie werd als een feuilleton dagelijks in De Zoom gepubliceerd. "Euterp" beeldde de gevangenneming van de Radja uit ⁶⁹).

⁶⁸ NA 545, 8.2.1895; NA 254.

⁶⁹ De Zoom 14.2.1895; 21.2.1895; 24.2.1895.

14. Vastenavondgroep op een bal in Thalia, 1906.

De eerste drie prijzen vielen te beurt aan "Gezellig Verkeer", " 't Schikt nogal" en de societeit "de Vriendenkring". Extra trams uit Ossendrecht en Tholen werden ingezet om de mensen uit de omliggende gemeenten naar de stad te voeren.

Overigens was dat niet de enige optocht in dat jaar. Ook op maandagmiddag was er een bescheiden optocht, georganiseerd door de hoveniers-societeit "De Vrijheid". Zij kwamen ook met een voorstelling van het Lombok-drama op drie wagens: de eerste wagen met de Nederlandse troepen, de tweede met de marine en de laatste met de Lombokkers ⁷⁰⁾. Het succes dat de vereniging " 't Schikt nog al" behaalde was zo groot dat de naam van de vereniging " 't Schikt nog al" behaalde was zo groot dat de naam van de vereniging dat jaar als een soort motto gebruikt werd en nog lang daarna als

⁷⁰⁾ De Zoom 28.2.1895.

een typisch Bergs gezegde zoals "edde Marius nie gezien" (dat werd gebruikt als iemand na een avondje uit erg laat thuis was gekomen). Ook in 1896 was er weer een optocht op dinsdagmiddag. Een van de toppers daarin was de carnavalsclub "Ter Veredeling". De naam was enigszins satirisch gekozen omdat in de kranten van die dagen vaak over de veredeling van de vastenavond werd gesproken. Deze club beeldde de Leidse Studentenclub uit die in 1872 het ontzet van Bergen op Zoom door Maurits in een historische optocht had gebracht. De carnavalsclub bracht Prins Maurits in harnas, gezeten op een "Cheval de Bataille", begeleid door zijn adjudant en een aantal ridders. Met hun gevoel voor humor vroegen zij de burgemeester vergunning voor het dragen van wapens, namelijk negen degenen en een zwaard. De burgemeester gaf, met evenveel gevoel voor humor, alle tien leden van de carnavalsclub een wapenvergunning ⁷¹). Overigens gebruikte deze carnavalsclub de optocht als gelegenheid om te collecteren ten behoeve van de algemene armenkas. Een andere groep, bestaande uit drie wagens, baarde eveneens veel opzien door de voorstelling van een Antwerpse gifmengster, haar proces en haar veroordeling. De uitbeelding door de groep werkte aanstekelijk op de lachspieren van de toeschouwers ⁷²).

In 1897 waren er op dinsdagmiddag twee optochten, waarvan er één 'n reclameoptocht was voor twee huishoudelijke artikelen te weten: Zebra kachelglans en blauwswel. Het was een wagen waarop Prins Zebra en Prinses Blaauw met hun hofnar gezeten waren. Deze

⁷¹ De Zoom 21.2.1896; NA 546, 11.2.1896.

⁷² De Zoom 21.2.1896.

praalwagen zal wel niet veel met de Bergse vastenavond te maken hebben gehad ⁷³).

Het pogen van "de Unie" om optochten te organiseren eindigde enkele jaren later. In 1905 was er geen optocht, wel enkele groepen die met hun act van de gemaskerde bals de straat op gingen. In 1907 lukt het de Fanfare "Arbeid Adelt" een stoet in elkaar te zetten. Zelf kwamen zij met een voorstelling genaamd: "De schoenmakerkapitein Voigt uit Köpenick" met een toepasselijk lied. Kennelijk had de fanfare haar idee uit het boek "Der Hauptmann van Köpenick".⁷⁴). In de jaren daarna waren er weliswaar veel straattonelen, maar van een optocht was geen sprake.

In 1914 deed het comité van de "Unie" weer een vergeefse poging een optocht te organiseren. Aan de oproep tot deelname gaven echter slechts vijf verenigingen gehoor. Bijgevolg was er dat jaar geen optocht. Het zou tot na de Eerste Wereldoorlog duren eer het weer zover was. (69). De dreigende oorlog, Nederland was in mobilisatie, maakte een einde aan de openbare viering van de vastenavond. Maskers waren zowel op straat als in de balzalen verboden. Wel gaven de meeste verenigingen hun jaarlijkse bal, al waren dat toen meer feestavonden en danspartijen. (70).

⁷³ De Zoom 21.2.1896..

⁷⁴ NAbI 5.3.1897; De Zoom 28.2.1897; 4.3.1897.

15. Deelnemer aan de vastenavondfeestviteiten met een persiflage op het Berge Tweede Kamerlid de Ram, aangeduid als Lambert het Lam

Voor- en tegenstanders

Zoals al eerder gezegd, groeide de vastenavond in omvang en kwaliteit. Steeds meer elementen van de latere feesten vonden hun oorsprong in de periode voor de Eerste Wereldoorlog.

Schoorvoetend was er een prins opgetreden, verschillende keren was met succes een optocht georganiseerd en men begon (wellicht ongemerkt) het eigene van het Bergse volksfeest te scheppen.

Niet iedereen was echter voorstander van een openbaar gevierd vastenavondfeest. De kritiek was aanhoudend en vaak fel. Maar ongetwijfeld heeft dit de kwaliteit van het feest op den duur verbeterd. De kritiek kwam in hoofdzaak van twee kanten: de kerk en de krant. De roomskatholieke geestelijkheid trachtte door preken de vermeende uitwassen tegen te gaan. Inspiratie zullen zij daarbij wel hebben opgedaan uit de bisschoppelijke brieven, die in extenso in de krant werden afgedrukt. Na de Eerste Wereldoorlog werd hun tegenstand echter veel feller, maar daarover later.

De andere tegenstander was J. Verlinden en het door hem uitgegeven "Nieuws- en Advertentieblad van Bergen op Zoom en omstreken", later "De Zoom" geheten. De Zoom verscheen vanaf 1872. De eerste vijftien jaar stond over het verloop van de vastenavondviering niets in de krant vermeld; alleen advertenties voor de gemaskerde bals en de gemeentelijke bekendmaking (in feite ook een advertentie) werden in De Zoom gepubliceerd. Al was de krant geen voorstander van de vastenavond, als het geld opbracht mocht er wel reclame voor gemaakt worden.

Sinds 1889 publiceerde De Zoom wel, meestal afkeurende, verslagen. Zo schreef men op aswoensdag 1889: "De vastenavonddagen zijn hier, wat de vertoning in de straten betreft, op de gewone d.w.z. de meest smakeloze wijze voorbijgegaan.

17. Een groepje op het kinderbal van Thalia, 1904.

Troepen gemaskerden en ongemaskerden, alléén of met tweeën trokken op beide middagen al joelende en de gewone, niet de fijnste straatliederen schreeuwende, langs de straten of, zoals men het wel een noemt: van de eene kroeg naar d'andere. Het "kleingoed" was sterk vertegenwoordigd. Alles tezamen was: Leelijk". De Zoom vond in 1892 het peil weer minder dan het jaar tevoren ⁷⁵).

Ook in 1898 schreef men dat er weinig moois maar veel lelijks te zien was. Van de zogenaamde veredeling was geen spoor te bekennen. Op straat was weer de gewone wallebakkerij te verwachten, maar - zo schreef De Zoom - het weer werkte mee; door het slechte weer van die dagen zouden er minder dweilen te zien zijn, en de straten schoon blijven ⁷⁶). In de verslagen van dat

⁷⁵ De Zoom 7.3.1889; 3.3.1892.

⁷⁶ De Zoom 20.2.1898; 25.2.1898.

jaar werd groot gewag gemaakt over een ruzie tussen twee hoveniers op de Grote Markt op de maandag van vastenavond en hun verzet tegen de politie en hun arrestatie. Volgens dit verslag leek het een enorme rel, terwijl de politieverslagen van dat jaar nauwelijks iets vermeldden ⁷⁷).

Na 1900 begon de anti-stemming van De Zoom wat milder te worden. In 1907 schreef men zelfs dat het onbegonnen werk was om de vastenavond met geweld tegen te gaan. "*Het straatcarnaval, vooral de grove kant, is afstotend*". Op de gemaskerde bals ging het er volgens deze krant, prettig aan toe ⁷⁸).

Er verschenen in Bergen op Zoom nog twee andere kranten: De Avondster, sinds 1895, die niet afwijzend stond tegenover de vastenavondviering, eerder wat onverschillig. De eerste jaren werden er nauwelijks verslagen gepubliceerd, omdat de krant zich toen meer het karakter van een landelijke krant wilde laten aanmeten en na 1910 waren de verslagen summier ⁷⁹).

De andere krant was het "Nieuws en Advertentieblad van Bergen op Zoom", uitgegeven door J. Verkouteren, later overgegaan in de "Bergen op Zoomsche Courant". Dit blad verscheen sinds 1856 enige malen per week. Deze krant deed vooral in de eerste jaren van het verschijnen mee aan de feestvreugde door het publiceren van een vastenavondreglement dat als voorloper kan dienen van de huidige elf geboden, die bekend gemaakt worden op de zaterdagmiddag na de intocht van de prins. Deze quasi reglementen werden ondertekend door "Momus, directeur van 't kabinet Humbug". Mogelijk was de schrijver afkomstig van Maastricht waar

⁷⁷ De Zoom 23.2.1898.

⁷⁸ De Zoom 15.2.1907.

⁷⁹ De Avondster 5.2.1913; 25.2.1913.

de carnavalsvereniging onder die naam opereert. Op pag 63 ziet U een publicatie van Momus in het Nieuws en advertentieblad van Bergen op Zoom van 1863.

In 1865 publiceerde deze krant een vastenavondverslag waarin werd meegedeeld dat de vastenavondviering in dat jaar bijzonder druk gevierd werd en tot algemeen genoegen was afgelopen, zonder de "*minste stoornis der goede orde*". Er kwamen dat jaar veel vreemdelingen, die zich goed hadden vermaakt. Deze en andere liefhebbers "*konden bij vernieuwing hunne bewondering niet weerhouden over die lieve en schoone Bergsche meisjes, die nergens elders zoo worden aangetroffen*". Een aardige dosis chauvinisme zal de verslaggever niet ontbroken hebben ⁸⁰). Het zou een aardig onderwerp van studie kunnen zijn hoe de plaatselijke kranten hebben bijgedragen aan de kwaliteitsverbetering van de vastenavondviering.

Een onderbreking

De Eerste Wereldoorlog, die in juli 1914 uitbrak, bracht Nederland in augustus in mobilisatie. De vastenavondviering van 1914 was ondanks de gespannen toestand in de wereld gewoon doorgegaan. Van 1915 - 1919 was echter iedere vorm van maskerades verboden, ook op de publieke bals. Dit wilde nog niet zeggen dat er helemaal geen vastenavondactiviteiten ontplooid werden. Al in 1915 organiseerden de verschillende verenigingen jaarlijkse danspartijen. Ook het aantal bals was er niet minder om, al werden die dan niet door de prins bezocht. Van een openbaar gedeelte op straat en in de kroegen was er geen sprake blijkens een bericht in de Zoom:

⁸⁰ NA bl 3.3.1865.

geen geslenter en geslier en gelal, geen bacchanaliën in de herbergen en de kroegen" 81).

OP, MENSCHEN EN BOEREN, OP!

Wij, MOMUS, bij de zotheid der menschen, koning, van het rijk der pret, aarts liefhebber van 't KARNEVAL, aan allen die deze zullen staan, zitten of liggen te lezen, SALUT!!!

Op voordragt van onze vereerders in de Stad en Lande van Bergen op Zoom; gezien de proklamatie in den Moniteur van 8 Februarij No. 893 en vlgg; gehoord den Raad van Praten.

Hebben goedgevonden te verstaan:

1. Het feest van KARNAVAL zal in die gemeente dit jaar gevierd worden met afgedrieduivekaters grooten carnavalistischen, fantastischen, diabolischen luister.

2. Op Zaterdag, Maandag en Dingsdag zal een gekostumeerde optocht plaats hebben van arme duivels naar den Berg van BERMHERTIGHEID, waar geld en briefjes zullen uitgedeeld worden.

3. Op Zondag, Maandag en Dingsdag zal in alle koffijhuzen, herbergen en kroegen vrij entrée en vrij vertoring verleend worden, mits betalende het gelag en de gebroken glazen.

4. Het zal op Maandag en Dingsdag aan alle mismaakten en afschuwelijken toegestaan zijn, hunne wanstaltigheden te verbergen. Gaauwdieven en schelmen zullen vrijheid hebben hunne goetronie te bedekken en een eerlyk, fatsoenlyk gezigt te hebben.

5. Op bovengemelde dagen zal de groote BOMBAN zich geregeld elk uur laten hooren; des avonds zal er van wege de gemeente eene algemeene verlichting der straten en pleinen plaats hebben, terwijl het ieder burger vrijgelaten zal zijn, zich daarbij aan te sluiten.

6. Ongehuwde dames, die met meer of minder grond vreezen, over te zullen schieten en zwartgallige matronen, zullen gelegenheid hebben, al intrigerende, waarheid en leugens te débiteren.

7. Op Woensdag 17 Februarij algemeene uitslaperij en *GRAND TABLEAU à l'instar d'ASMODEE*:

Op den voorgrond: Haarpijn en heesche kelen;

Rechts en links: Holle magen en ledge beurzen;

Op den achtergrond: Kasteleins, en verhuurders en verkoopers van maskerade-toestellen, geld tellende;

In 't verschiet: Dokters en apothekers; elkaâr broederlyk omstrengeld houdende, en eene ode aan 't karnaval dichtende.

Wee wat nog komt! zingt van Zeggelen.

Elken volbloed-karnavallist is de uitvoering dezes opgedragen.

Gegeven te Bergen op Zoom, den 14 van Narremaand dezes jubeljaars.

M O M U S.

De directeur van 't kabinet,

H U M B U G.

16. Publicatie van "Momus", in het Nieuws- en advertentieblad van Bergen op Zoom, 1863

⁸¹ De Zoom 16.2.1915; 17.2.1915.

6 TUSSEN TWEE OORLOGEN (1918 - 1940)

Over de periode tussen de Eerste en de Tweede Wereldoorlog is met betrekking tot de vastenavond in het algemeen relatief veel bekend in de vorm van krantenartikelen en foto's. De vastenavondviering ontwikkelde zich toen tegen de verdrukking in. In veel steden was de onderbreking in de openlijke vastenavondviering in verband met de oorlogstoestand een aanleiding om na afloop van de oorlog herinvoering van de openbare vermakelijkheden tegen te gaan. In plaatsen als 's-Hertogenbosch en Breda gaf het stadsbestuur na de Eerste Wereldoorlog geen toestemming om gemaskerd op straat te lopen of een optocht te organiseren. De vastenavondviering werd daar teruggebracht tot het houden van gecostumeerde en gemaskerde bals in besloten verenigingen. Tegenstanders van de vastenavond te Bergen op Zoom zouden het verbod in genoemde plaatsen steeds blijven aanvoeren als argument om ook hier de vastenavond te verbieden.

Bekendmakingen

In 1919 waren maskerades op straat door de nasleep van de zojuist afgelopen wereldoorlog verboden. Van enige openbare vermakelijkheden was dan ook geen sprake. In 1920 maken burgemeester en wethouders bekend - ingevolge artikel 29 van de politieverordening - dat het toegestaan is om zich op straat te vertonen het gezicht geheel of gedeeltelijk met masker bedekt of op andere wijze onkenbaar gemaakt op maandag van 18.00 - 24.00 uur en dinsdags van 13.00 - 24.00 uur. Het werd wel uitdrukkelijk

18. Een groep dames, die in lange broek deelnamen aan de optocht. De foto maakte deel uit van het procesdossier over het vermoemd lopen in kleding van de andere sekse, 1930.

verboden zich te verkleeden in kleren van de "kunne, waartoe men niet behoort". Deze regeling bleef tot 1940 van kracht ⁸²).

Enige druk van buitenaf ontstond in 1930, toen er een protest bij het gemeentebestuur binnen kwam van de kant van de R.K. Geestelijkheid, die zich genoodzaakt zag bij monde van deken Ch. van Dam uit naam van "vele weldenkers" te protesteren tegen verkleedpartijen in de optocht van dat jaar. Zij maakten bezwaar tegen het feit dat in de optocht tal van meisjes en vrouwen hadden meegelopen en soms met prijzen waren beloond, die gekleed waren in mannenkleren. Zij klaagden erover dat de politie hiertegen niets deed. Zij dreigden het gemeentebestuur ermee stappen te zullen ondernemen bij hogere autoriteiten ⁸³).

De commissaris van politie, die de burgemeester in deze kwestie moest adviseren, berichtte dat het artikel der politieverordening

⁸² GA dossier bekendmakingen; GA 31 D-1930.

⁸³ GA 31D-1930; Archief Kabinet van de Burgemeester 1930 nr.I.

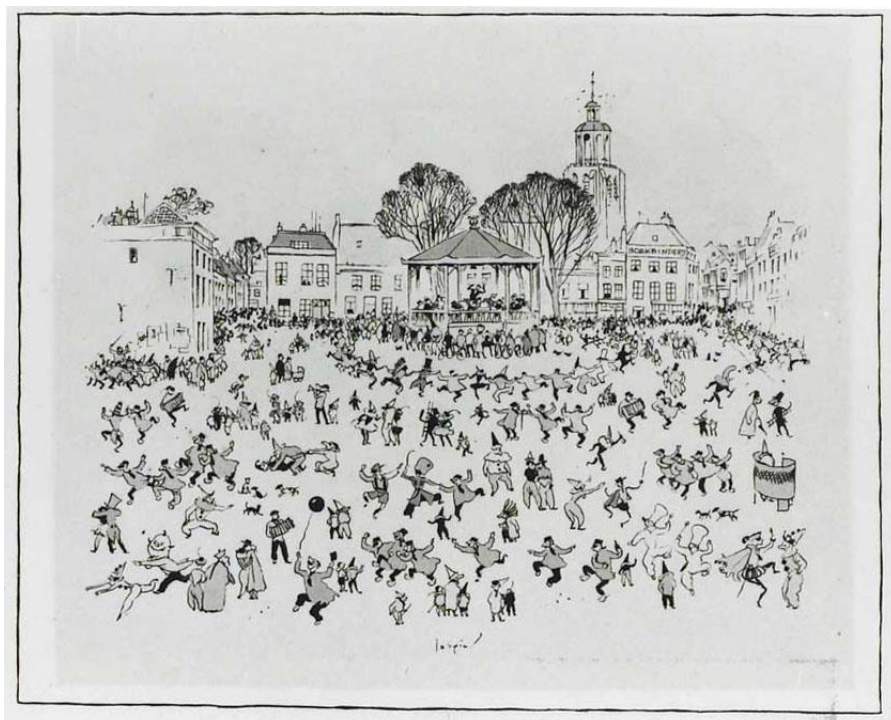
zodanig geïnterpreteerd moest worden dat het verboden was om zich in gewone, gangbare kleren van de andere kunne te vertonen, waarmee de eigen sexe verborgen kon worden. Tijdens de vastenavond van dat jaar was dat op enkele uitzonderingen na niet gebeurd. Twee vrouwen uit Rijswijk werden om die reden bekeurd. De andere gevallen met name die in de optocht, droegen hun verkleiding om iets voor te stellen en niet om hun geslacht te verbergen.

Om reden der objectiviteit verzocht de burgemeester de ambtenaar van het Openbaar Ministerie tegen één der deelnemers in lange broek proces-verbaal op te maken en de zaak voor het kantongerecht te laten dienen. Het lijdend voorwerp van dit proefproces was mej. H.W., die als marktentster in een lange broek van witte cheviot (een soort wol van schapen uit de Cheviotheuvels in Schotland) had gelopen in de optocht. Evenals de advocaat en de officier van het Openbaar Ministerie vond ook de kantonrechter dat hier geen sprake was van gangbare mannenkleding en verdachte werd daarom vrijgesproken ⁸⁴).

De uitspraak werd een teleurstelling voor de R.K. geestelijkheid in de stad. Via de gemeenteraad werd nu geprobeerd gelijk te krijgen. Zowel in 1931 (toen probeerde men de hele vastenavondviering af te schaffen) als in 1933 werden interpellaties gehouden in de Gemeenteraad. In 1933 verzocht wethouder Van Hasselt artikel 28 en 29 van de politieverordening zodanig te wijzigen dat het gemaskerd lopen verboden was. Zijn voorstel werd verworpen, waarna de gebruikelijke bekendmaking werd gepubliceerd ⁸⁵). De

⁸⁴ GA 31D-1930; Politierapport 5.3.1930; De Zoom 27.3.1930.

⁸⁵ Notulen Gemeenteraad 3 .2.1933.

19. Vastenavond op de Vismarkt, tekening door Jo Spier, ca. 1930.

kerkeraad van de Gereformeerde Kerk betreurde het besluit van de gemeenteraad ⁸⁶). Toch gaf men de moed niet op.

Op 6 januari 1939 schreef de procureur-generaal van het gerechtshof in 's-Hertogenbosch een brief aan de burgemeester omdat men "van meerdere zijden uit Bergen op Zoom" de aandacht gevestigd had op overtreding van artikel 28 der Politieverordening. Hem was meegedeeld dat de politie niet toezag op de handhaving van dit artikel. Ondanks het verweer van de commissaris der politie gaf de burgemeester opdracht om strenger dan voorheen op de naleving van dit artikel toe te zien. Er volgde ook een nadere publicatie, waarbij meegedeeld werd dat overtreders onverbiddelijk

⁸⁶ GA dossier 2368/1933.

gearresteerd zouden worden en overgebracht naar het politiebureau en dat zij daar moesten blijven tot zij van andere kleding waren voorzien ⁸⁷).

De dreiging van oorlog en de verwachte ontwerp-verordening van het militair gezag om alle openbare vermakelijkheden tegen te gaan, waren aanleiding om de openbare vastenavondviering in 1940 te verbieden.

Tegenstand en verdediging

Het interbellum was een periode van felle tegenstand en vaak emotionele verdediging van de vastenavond. Het begon al in 1920 toen de burgemeester voor het eerst sinds de oorlog de gewone bekendmaking had gepubliceerd. De Avondster kwam op 10 januari 1920 met een voorpagina-artikel waarin afkeuring over dat besluit van burgemeester en wethouders werd kenbaar gemaakt. Dit was voor het eerst dat de redactie van de Avondster zich zo duidelijk tegen de vastenavondviering opstelde.

Later zou die mening veranderen. In bovengenoemd artikel werd gesteld dat er een stemming in de gemeenteraad moest komen. Wel was de Avondster voorstander van een optocht, waardoor het gemaskerd lopen op straat beperkt werd tot één dag en op die dag tot enkele uren ⁸⁸). Het blad gaf in de periode daarna zowel aan voor - als tegenstanders der vastenavondviering de gelegenheid om argumenten voor en tegen te publiceren. Uitgebreide reportages verhaalden van de afschaffing der vermakelijkheden in 's-

⁸⁷ Archief van het kabinet van de Burgemeester dossier 5, brief d.d. 6.1.1939.

⁸⁸ De Avondster 10.1.1920.

Hertogenbosch, Breda en enkele Limburgse plaatsen. "Prins Carnaval ligt op sterven" schreef de Avondster ⁸⁹).

Een voorstander schreef ter verdediging in de Avondster van 24 januari 1920 dat hier nooit van grove onzedelijkheid en vechtpartijen sprake was geweest en dat nooit iemand in huis of op straat was gemolesteerd. Als er verkeerde dingen gebeurden, dan moest men dié maar tegengaan, maar niet het vastenavondfeest.

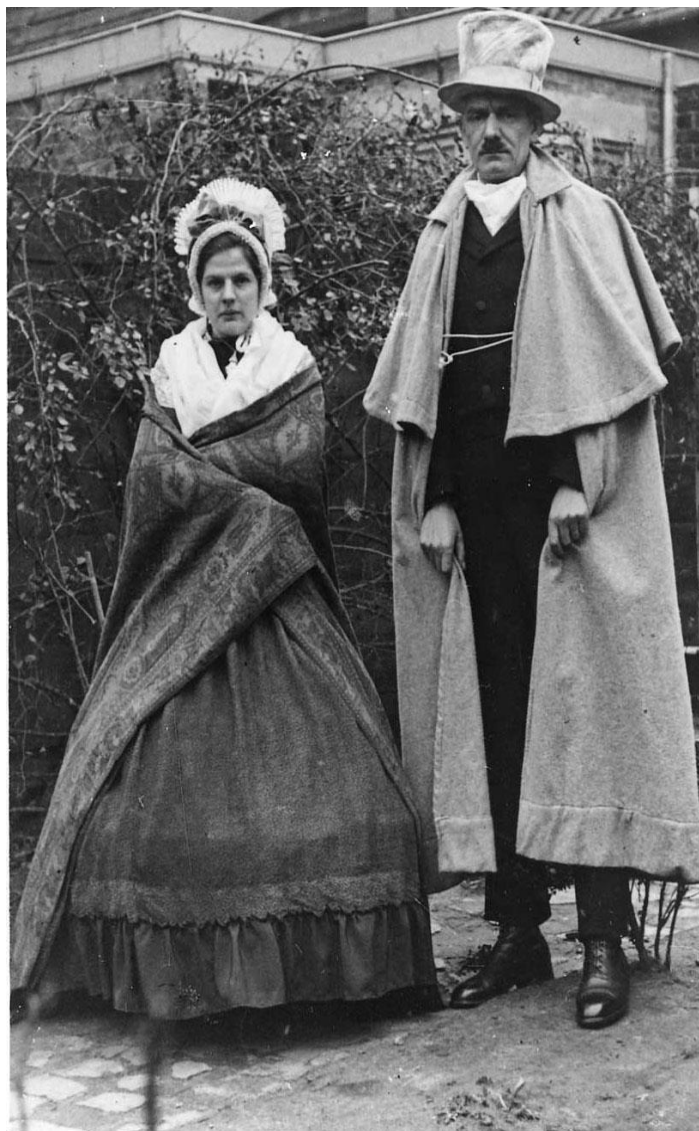
In een reactie schreef de Avondster dat zowat 90% van de bevolking tegen maskerades was. Een andere briefschrijver vond, blijkens een ingezonden stuk, het onverklaarbaar dat er nog carnaval gevierd mocht worden terwijl "heel de gemeente" voor afschaffing was. De redactie van De Avondster vond dat het gemeentebestuur de moed niet had om een beslissing in deze kwestie te nemen ⁹⁰).

⁸⁹ De Avondster 17.1.1920.

⁹⁰ De Avondster 30.1.1920.

20. Programma van de societeit Thalia, 1934.

21. Mej. Vervest en dhr. A. Gieles gekleed in crinoline met omslagdoek en domino, 1936.

De ingezonden stukken werden steeds feller met zware beschuldigingen aan het adres van het gemeentebestuur. De woorden "vieze, onzedelijke carnaval" en "tuchteloosheid" waren niet van de lucht. Dat een katholiek gemeentebestuur zo iets kon toestaan; "Vieze en onzedelijke carnaval! Wanneer zult gij aan de beurt zijn hier in ons katholiek Bergen op Zoom grafwaarts gedragen te worden?". Helaas voor de briefschrijver zou het antwoord in de komende tijd negatief blijven. Weer een ander schreef over de "haveloze en smoordronken meiden en jongens verhit door de passie, die het dansen met zich meebracht" ⁹¹). In het dagblad De Zoom was de anti-stemming van voor de Eerste Wereldoorlog omgeslagen in een pro-stemming. In 1921 schreef men over het mooie van de carnaval, waarbij aangedrongen werd op gemeentelijke subsidie. De rivaliteit, die er in die jaren bestond tussen De Avondster en De Zoom, zorgde in De Avondster voor een antistuk. In dit geval ging het om de vermakelijkheidsbelasting ten bate van de gemeente Bergen op Zoom, waaruit een subsidie betaald zou kunnen worden ⁹²).

Een andere felle tegenstander was pater F. van Mansfeld. In de "Mededelingen" van de R.K. Boerenbond van 16 februari 1926 schreef hij onder andere, dat vooral de caféhouders grof geld verdienden, dat afkomstig was van mensen die het beter konden besteden dan dat zij het uit de mond van vrouw en kinderen hadden gespaard. Het argument dat er door de vastenavond veel vreemdelingen naar de stad kwamen vergeleek hij met rioleringen, die allemaal in de Grebbe samenkwamen. Hij schreef: "Hoeveel

⁹¹ De Avondster 11.2.1920; 14.2.1920.

⁹² De Avondster 12.2.1921; De Zoom 9.2.1921;

jongens en meisjes, ik zal ze maar kinderen noemen, hebben deze vastenavond hun onschuld verloren?" ⁹³).

In 1930 schreef hij een brief naar de minister van Binnenlandse Zaken en Landbouw, omdat honderden werklozen en mensen in de werkverschaffing hun uitkering verkwistten aan de vastenavond. Er waren volgens hem honderden huisgezinnen waar op de meest noodzakelijke levensmiddelen werd bezuinigd om tijdens de vastenavond veertig tot vijftig gulden aan drank te kunnen besteden. Hij verzocht de minister om het gemeentebestuur op zijn vingers te tikken ⁹⁴).

Burgemeester en wethouders lieten zich hierover adviseren door de commissaris van politie L. Hoeve. Hij schreef dat inderdaad velen op straat vastenavond vierden in groepen die zich vormen rond enige personen die een muziekinstrument bespelen. Deze groepen gingen gearmd en zingend over straat, gingen een café in en liepen er vaak zonder iets te gebruiken weer uit. Deze mensen zijn 's-nachts om 12.00 uur doodmoe van het dweilen en zingen, maar ook nuchter. Hij schreef dat enige jaren geleden de Inspecteur der Volksgezondheid het carnaval bekeken had en de commissaris van politie feliciteerde omdat het feest hier boven alle andere plaatsen die hij bezocht had uitmuntte en dat hij geen bezwaar had tegen carnaval als die overal zo gevierd werd. Hij had in Bergen op Zoom het minste drankmisbruik geconstateerd, terwijl er hier bovendien geen sluitingsuur van kracht was ⁹⁵).

⁹³ De Mededeelingen no. 7 van den R.K. Boerenbond te Bergen op Zoom, 16.2.1926.

⁹⁴ GA 31b/1930.

⁹⁵ Politierapport 12.1.1931.

De kwestie bleef echter doorspelen en er kwam actie van het "Priester Kruisverbond Sint Willibrord", dat een bijeenkomst belegd had in de pastorie van de kerk van de H. Martelaren van Gorkum waarbij ook de burgemeesters van Bergen op Zoom, Halsteren, Steenberg, Nieuw Vosmeer en Wouw aanwezig waren.

Burgemeester Blom zei op deze bijeenkomst geen voorstander van afschaffing te zijn omdat dit een trek naar Antwerpen ten gevolge zou hebben en men geen mogelijkheid had om op te treden tegenover de sociëteiten. De burgemeesters uit de omliggende gemeenten klaagden erover dat velen uit hun gemeenten naar Bergen op Zoom trokken en dat er hier tijdens de vastenavonddagen veel ongerechtigheden gebeurden. De commissaris van politie vond echter het gehalte van de vastenavondviering in 1931 hoger dan de jaren te voren en aanstootgevend voorstellingen had de politie niet geconstateerd. Hij voegde er een staatje van aanhoudingen in verband met dronkenschap bij over de periode 1926 t/m 1931:

1926:	2
1927:	geen
1928:	1
1929:	1
1930:	4
1931:	1

De burgemeester zond daarop een uitgebreid schrijven naar het "Priester Kruisverbond", waarin hij alle beschuldigingen van de hand wees. Kernachtig deelde hij mee iets dat wat minder goed is omgebogen moest worden tot het goede ⁹⁶).

⁹⁶GA 2368/1931.

In december 1931 verzocht deken Ch. van Dam, samen met de vier pastoors uit de stad in navolging van het verzoek van de kerkeraad der Gereformeerde Kerk, de gemeenteraad om de vastenavondviering van 1932 te verbieden. De argumenten die hierbij werden aangedragen door de verschillende groeperingen en door de S.D.A.P.-fractie in de Gemeenteraad, die deze verzoeken ondersteunde, waren als volgt:

- om zedelijke en godsdienstige redenen;
- het was de wens van de bisschop van Breda, die tevens verboden had op de R.K. scholen vrijaf te geven;
- door de grote werkloosheid en armoede mocht er geen geld verkwist worden aan drankmisbruik;
- de benarde tijdsomstandigheden en algemene malaise.

De verzoeken werden in de Gemeenteraad van 24 december 1931 behandeld. Woordvoerder van de tegenstanders was Van Tienen. Voorstander was G. Becht die als argument aandroeg dat hij onmiddellijk voor afschaffing van vastenavond was als daarmee de crisis was opgelost. Afschaffing zou ook ten nadele van de middenstand zijn. Met 13 tegen 6 stemmen werden de verzoeken tot afschaffing afgewezen ⁹⁷). De tegenstanders werden aldus weer in het ongelijk gesteld. Het zal wel geen toeval zijn dat ondanks de beslissing van de gemeenteraad er toch controle was van de rijksrecherche in opdracht van de procureur generaal van het gerechtshof in 's-Hertogenbosch tijdens de optocht in 1932. Het protest van de commissaris bleef dan ook niet uit ⁹⁸).

⁹⁷ Archief parochie St. Joseph. 4Y.b;

Notulen Gemeenteraad 23.12.1931; 27.12.1931.

⁹⁸ GA 3Ib/1932.

22. De Prins, Grootste Boer en Nar, gewassen pentekening door Jef Hout, 1936.

Pastoor van Eekelen van de parochie O.L. Vrouw van Lourdes maakte het in zijn preek op zondag 5 maart 1933 zo bont dat er politioneel rapport werd opgemaakt wat opgestuurd werd naar de bisschop van Breda, waarbij de burgemeester om maatregelen verzocht. De preek werd als een regelrechte belediging van het gemeentebestuur beschouwd. De pastoor zei onder meer: *"Het zijn mannen zonder karakter die hierover te beslissen hebben, ze durven niet tegen de carnaval te stemmen, ze zijn bang van jullie, omdat zij niet meer gestemd zullen worden en dan geen raadslid meer zijn in het vervolg. Dat is het gemeentebestuur van Bergen op Zoom, de tegenwoordige leiders met een lange IJ ... Het zijn mannen van niets, het zijn lafaards. Kiest er andere voor met durf. .."*

Hij was overigens niet de enige pastoor die in die dagen tegen de vastenavond preekte. Bovendien dienden de priesters zich te houden aan de richtlijnen van de bisschop van Breda, die er ook niet om logen, gezien de bisschoppelijke brieven die in de kerk voorgelezen moesten worden ⁹⁹).

Overigens bemoeide in 1933 ook de Commissaris der Koningin in Noord Brabant zich met de openlijke viering van het feest. Hij drong er bij het gemeentebestuur op aan dat het ervoor zou waken dat zowel de kosten als het uiterlijk vertoon niet in een te schrille tegenstand zou staan met de heersende nood als gevolg van de crisistijd ¹⁰⁰).

In 1937 kwam er actie van de kant van het "Comité van actie tegen zedelijke volksverwildering in Noord Brabant", dat middels een ingezonden stuk in de Avondster de stadsbewoners opriep te gehoorzamen aan de vermaning van de bisschop. De katholieken

⁹⁹ GA 31b/1933.

¹⁰⁰ GA 236b/1933.

werden opgeroepen om de grenzen van de gemakkelikheden nauwer te gaan trekken. Het comité vond dat men door de wijze van vastenavondvieren een bron van ergernis was tot ver buiten de grenzen van de stad ¹⁰¹).

Was de viering van de vastenavond in die dagen nou echt zo slecht als de rooms-katholieke overheid en de tegenstanders van vastenavond ons willen doen geloven? We moeten daarbij uiteraard rekening houden met sterk veranderde opvattingen over sociaal gedrag en ontspanning. Het "Rijke Roomse Leven" trok scherpe morele grenzen terwijl de enorme werkloosheid en armoede een soort uitlaatklep nodig had.

In ieder geval hebben de kwade preken en strenge richtlijnen van de kerkelijke overheid niet veel geholpen. Naarmate de crisis groter werd, nam de omvang van de gemakkelikheden toe. In 1937 bedroeg het aantal besloten bals dat vóór de vastenavond werd gehouden maar liefst 44. De politieverslagen uit het begin van de jaren dertig waren zonder meer positief te noemen; zeker voor wat betreft het straatcarnaval, maar ook op de bals ging het er prettig toe.

Na verloop van jaren worden er in de verslagen meer onregelmatigheden vermeld. Vooral het politieverslag van 1937 is bijzonder ongunstig over de gemakkelikheden op de besloten bals. Er schenen daar veel zaken te gebeuren die in die tijd niet als geoorloofd werden beschouwd. Een gedeelte van de besloten bals ontaardde in "scharreelpartijen". Van alle besloten bals zouden die van Thalia het laagste peil hebben.

¹⁰¹ De Avondster 23 .1.1937.

CARNAVAL 1928 BERGEN OP ZOOM

MUZIEK- EN TOONEELVEREENIGING „T.O.G.”

GROOTE

CARNAVALS

OPTOCHT

OP

DINSDAG 21 FEBRUARI

Aan den optocht nemen deel mooi versierde wagens en prachtig gecostumeerde Groepen, met opluistering van Muziekkorpsen.

Groote Geldprijzen en prachtige Kunstvoorwerpen
voor een waarde van f 750.-
worden uitgelooft aan groepen, paren en enkelingen

ZATERDAG 18 FEBRUARI

FEESTELIJKE INTOCHT VAN PRINS CARNAVAL
en verwelkoming door den Heer van Bergen op Zoom
aan het Station, na aankomst van den trein van 4,16 namiddag

Het Comité.

N.V. DRUKKERIJ EN UITGEVERIJ M. DE ZOOM
VAN N. P. H. VERLINDEN - BERGEN OP ZOOM

Het politierapport gaf een beschrijving van de pikante gebeurtenissen tijdens het bal van de vereniging "Kracht en Vlugheid". De openbare viering van het feest, met name het dweilen, de intocht en de optocht en ook de publieke bals gaven geen aanleiding tot negatieve opmerkingen ¹⁰²). De tegenstand tegen de vastenavondviering bracht uiteraard ook de verdediging ervan met zich mee.

Een van de belangrijkste verdedigers is ongetwijfeld Anton van Duinkerken (prof. dr. W. Asselbergs) die in 1928 zijn "*Verdediging van Carnaval*" publiceerde. Het in een nogal bombastische taal geschreven werk valt in twee stukken uiteen, waarbij hij in het eerste gedeelte het ontstaan van het vastenavondfeest en de gebruiken ervan door de eeuwen heen beschrijft.

Uit dit gedeelte blijkt hoe belezen de schrijver is, al gebruikt hij voor een oppervlakkige lezer een moeilijk leesbare taal. Van Duinkerken beschouwde het feest als een lentefeest waarbij het accent vooral lag op de saamhorigheid. Het is een volksfeest dat de saamhorigheid versterkt. Ook ging hij in op de zogenaamde buitensporigheden, waarbij hij met een fraaie beeldspraak aangeeft dat het ook niet paste om de Nederlandsche Staatsspoorwegen af te schaffen omdat sommige treinen te laat arriveren ¹⁰³). Het was inderdaad zo dat waar de feestviering van de straat werd verdrongen, deze zich handhaafde in de balzalen.

Van Duinkerken haalde zich met deze publicatie veel kritiek op de hals. Later verklaarde Anton van Duinkerken in zijn boek "*Brabantse Herinneringen*" dat hij het boek niet zozeer geschreven had als verweer tegen de geestelijkheid als wel als een zelfbevrijding uit de

¹⁰² GA 31b/1937.

¹⁰³ Van Duinkerken, a.w. 86.

ethische overspannenheid van zijn jeugd. In 1928 kwam hij van het seminarie af en vierde voor het eerst vastenavond. Hij verklaarde in zijn Brabantse Herinneringen een te idealistisch beeld van de gemeenschap te hebben voorgesteld ¹⁰⁴).

Organisatie

De organisatie van de straatevenementen was in de twintiger en dertiger jaren in handen van een speciaal comité uit de vereniging T.O.G. (Tot Ons Genoegen). Deze muziek en toneelvereniging had dit comité gevormd uit eigen leden, aangevuld met een aantal burgers. In dit comité zaten mensen die ook bij de oprichting van de Stichting Vastenavond in 1946 een actieve rol zouden spelen. De laatste voorzitter van dit carnavalscomité was W. Becht, de laatste secretaris was J. Couwenberg, penningmeester H. Crusio (1939). Dit comité werd ook wel de "Leutige Ploeg" genoemd. De voorzitter van het comité trad als president van de "Leutige Ploeg" op. Als zodanig hield hij bij de intocht van de Prins zijn "Aonspraak" vanaf de kiosk op de Grote Markt.

Prins was vanaf 1922 tot en met 1939 S. Warringa, van beroep officier, waardoor het comité verzekerd was van de hulp van militaire zijde, zoals de begeleiding van het officiële gedeelte van de intocht en optocht door middel van ruiters. De prins was tijdens de intocht en optocht gezeten op de prinsenwagen, een door paarden getrokken wagen met daarop een metershoge krab. Op die wagen zaten tevens een aantal lieden van de "Leutige Ploeg". Ook toen al was er een nar en een "Grootste Boer". Deze laatste werd

¹⁰⁴Anton van Duinkerken, Brabantse Herinneringen, Utrecht 1964, 294.

uitgebeeld door G. Mastbergen, uitgezonderd 1939 toen P. Boekholt als zodanig fungeerde.

De prins en de boerenploeg hadden een soort hofkapel genaamd de "Kieler Zeecadetten", die de prins op zijn rondgang door de stad begeleidde.

Het carnavalscomité mocht steeds op de medewerking rekenen van het gemeentebestuur, vooral bij de uitvoering van tal van praktische maatregelen voor de intocht en optocht.

Het comité trachtte het peil van de vastenavond steeds te verhogen; in verschillende krantenartikelen riep het comité de burgers op zich tijdens de vastenavonddagen fatsoenlijk te gedragen en zich niet aan drank te buiten te gaan. Zij riepen de vastenavondvierders op met een mooi costuum voor de dag te

24. De nar en de ruiters, onderdeel van het officiële gedeelte van de intocht, 1930.

komen, dat er kleurrijk uitzag. "Houdt nu eens op met de zogenaamde dweilcostumeering", schreef het comité, "Deze kan nu wel eens heel leuk zijn geweest, maar is nu absoluut oud en geeft de carnavalsviering van heden een onsmakelijke zijde. Dus weg die vuile lappen, gordijnen en oude jakken ... "

In de jaren dertig gaf het comité jaarlijks een programmaboekje uit, waarin zowel het programma van de intocht als dat van de optocht met de deelnemende groepen beschreven stond ¹⁰⁵).

25. De Kieler Zeekadetten, 1935.

Bals

Een wezenlijk aandeel van de festiviteiten in de periode 1920 tot 1940 werd gevormd door de gemaskerde bals. De meeste verenigingen hielden ieder jaar met vastenavond een besloten bal, waar alleen de leden, eventueel met introducés waren toegelaten.

¹⁰⁵ Archief Stichting Vastenavond, dossier T.O.G. brief 16.3.1939.

26. Teervereniging de Ware Broeders, gevestigd bij P. Hendrickx in de Moeregrebstraat/hoek Gevangenpoortstraat.

Befaamd waren de bals van Onder Ons, Sparta, de Vriendenkring, Thalia en uiteraard het bal van T.O.G. Ook in deze jaren begonnen de bals vaak al drie weken voor de vastenavond.

Er bestonden in de stad tal van teerverenigingen, die in een stamcafé spaarkassen vormden, waar wekelijks, al naar gelang het inkomen, een bedrag in werd gedeponneerd. Op het jaarlijkse vastenavondbal werd het gespaarde bedrag verteerd. Een van die teerclubs was "Leve de Leut", die in 1926 in "de Vetpan" (Sint Josephsgezellenvereniging) was opgericht. De meeste bals werden georganiseerd in de Hollandsche Tuin, de Korenbeurs en Thalia, terwijl de teerclubs hun avond van "kasje lichten" in hun eigen café hielden ¹⁰⁶).

¹⁰⁶ De Avondster, 31.1.1921; GA 3Jb/1930.

J. Sanders, "Leve de Leut", in: de Vastenavendkrant 1977.

27. Vastenavondgroep uit de Harmonie Kolpingszonen, 1929.

In het Thalia-gebouw werden vóór de vastenavond verschillende verenigingsbals gehouden, terwijl het eigen programma meestal op zaterdag begon met een groot gemaskerd bal voor de leden van de societeit en een "Bal-populair" (publiek bal) op maandag en dinsdag. Ook werd er een speciaal kinderbal georganiseerd. Een jury beoordeelde de best verklede aanwezigen. Afgaande op de bewaard gebleven foto's uit die tijd, moet het erg populair geweest zijn om met een groep allemaal hetzelfde verkleed naar een bal te gaan; mooie pakjes werden meer op prijs gesteld dan uit vitrage en rommel samengestelde dweilkostuums. Maskers en carnavalsartikelen waren onder andere te koop bij A. Willegers-Andriessen in de Korte Bosstraat en bij S. de Bruin ¹⁰⁷).

¹⁰⁷ Doc 1-11.

Intocht

Op zaterdagmiddag werd "Prins Carnaval" ingehaald. Hij arriveerde omstreeks vier uur bij het station. In optocht trok men naar de Grote Markt waar de "Grootste Boer" een toespraak hield vanaf de kiosk. Daarna werd de vastenavondviering geopend door de "Prins". Een aantal malen gebeurde het dat de "Prins" en zijn gevolg werd ontvangen door de burgemeester.

De eerste intocht vond plaats in 1926. Tevoren werd de Prins ontvangen op dinsdagmiddag. De president van de mannen van de "Leutige Ploeg" hield dan een komische toespraak op de kiosk. In 1925 was deze vooral gewijd aan de komst van de nieuwe burgemeester H. Stulemeijer, die verklaard had de vastenavond niet af te willen schaffen en er een oordeel over te geven nadat hij zelf eerst meegefeest had. In 1926 werd de intocht verplaatst naar de zaterdagmiddag ¹⁰⁸).

28. Intocht op het Stationsplein, 1928.

¹⁰⁸ Doc 1-10, 1-6.

29. De optocht met een voorstelling van "de Belgische Vlucht". goed voor een eerste prijs in groep A, 1922 (foto Ch. van Velsen).

31. De zuidpooltocht met het schip van "Shackleton"; goed voor een eerste prijs in groep B van de optocht 1922 (foto Ch. van Velsen).

De Optocht

We hebben gezien dat vóór de Eerste Wereldoorlog er een poos geen optocht was geweest. Nà de oorlog was de organisatie van een optocht echter al snel rond. Al in 1920 was er een provisorische optocht in de vorm van een muzikale rondgang met een inderhaast opgericht "comité van de lol". Mogelijk was dit gezelschap de voorloper van het carnavalscomité ¹⁰⁹). De fanfare Arbeid Adelt en de harmonie Eendracht maakt Macht verzorgden in deze optocht, die op dinsdagmiddag trok, het muzikale gedeelte. Ook in 1921 was van eenzelfde muzikale rondwandeling sprake. Een echte optocht, met een onafhankelijke jury en met prijzen voor de mooiste groepen, was dit nog niet.

De eerste echte optocht werd georganiseerd in 1922 door een speciaal daartoe opgericht comité uit de vereniging T.O.G. Dit comité hield in 1939 een extra collecte om geld in te zamelen voor de jubileumoptocht, die in dat jaar naar hun zeggen voor de twintigste maal zou rondtrekken. In werkelijkheid zou dat de negentiende optocht zijn.

De aanleiding voor de oprichting van een comité kwam voort uit het 10-jarig jubileum dat de muziek- en toneelvereniging T.O.G. in 1922 vierde. Op de dag van het jubileum verscheen de Bergen op Zoomsche Courant met twee artikelen: één over het jubileum van T.O.G. en een met een oproep aan het V.V.V. om de straatcarnaval te "veredelen" door het organiseren van een optocht en daar prijzen voor uit te loven.

¹⁰⁹ De Avondster 18.2.1920.

30. De reclame-stoet als sluitstuk van de optocht, 1934.

Kennelijk is dat artikel door leden van T.O.G. goed gelezen want een week later stond er al een ingezonden stuk in de krant waarin werd meegedeeld dat T.O.G. zulks van plan was te doen en voorlopig vier prijzen beschikbaar stelde voor de mooiste groepen. De schrijver deed een beroep om deel te nemen aan de optocht door een historische voorstelling te geven waarbij gebeurtenissen of personen uit het verleden van de stad werden uitgebeeld ¹¹⁰). De vereniging T.O.G. had in korte tijd van haar bestaan al een goede naam in de stad opgebouwd, deels door de revues die zij organiseerde en deels door haar liefdadigheidsvoorstellingen. Voor het organiseren van de eerste optochten werden collectes gehouden. Later (in de dertiger jaren) hield men ook collectes op de vastenavondbals, had men een vast bestand van donateurs, vroeg

¹¹⁰ De Avondster 9.2.1921;
Archief Stichting Vastenavond, dossier T.O.G.

men bijdragen aan fabrieken en bedrijven (met name diverse brouwerijen) en organiseerde men een reclame-optocht, die niet zoals tegenwoordig vóór de optocht maar achteraan reed ¹¹¹). Misschien nog een goed idee voor de huidige Stichting Vastenavond?

De eerste optocht in 1922 was in twee klassen verdeeld: klasse A voor groepen van 3 - 12 personen en klasse B voor groepen boven de 12 personen. De prijzenpot kende het bedrag van, schrik niet, f250,--. Aan enkelingen en paren werden kunstvoorwerpen als prijs beschikbaar gesteld. De eerste prijs in groep A viel ten deel aan een groep die de Belgische Vlucht voorstelde en de gedeelde eerste prijs in groep B viel toe aan de groep die met het schip van Shackleton een zuidpooltocht uitbeelde en een groep speerwerpers uit het oude Griekenland. Als typisch "oud Bergs" liep een groep mee die het gilde van Sint Sebastiaan uit Borgvliet voorstelde.

Het is ondoenlijk in dit kleine bestek alle prijswinnaars in de optochten van 1922 - 1939 te noemen. Uit de foto's moge blijken dat naar verloop van jaren het peil van de optocht steeg. De optocht van 1939 (de laatste vóór de oorlog) kende zes categorieën: enkelingen, paren, kleine groepen tot 12 personen, grote groepen boven 12 personen, muziekgezelschappen en wagens. In 1939 ging de eerste prijs voor de grote groepen naar "Carnaval steeds hoger" en de eerste prijs voor de wagens naar "Met kop, snuit en instrument Bergen in zijn element" van de bouwers uit de Van de Rijtstraat. Overigens is vooral in de dertiger

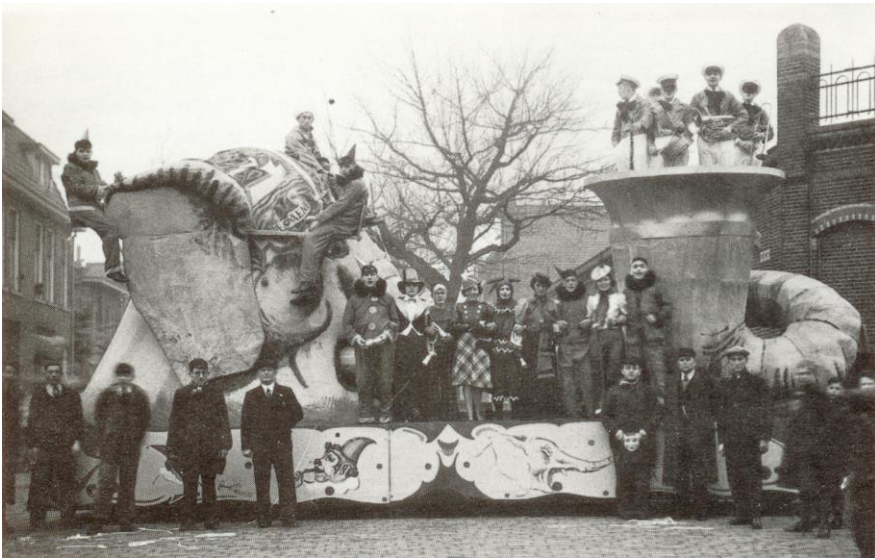
¹¹¹ De Zoom 23.1.1923;
Archief Stichting Vastenavond, dossier T.O.G.

33. "Bergen op Zoom en carnaval verenigd", eerste prijs, 1934.
(MHC: 1932)

jaren het Bergse element in de optocht sterk vertegenwoordigd. Jaarlijks werden op tal van wagens Bergse monumenten als decor gebruikt. Het beschikbaar prijzenbedrag was inmiddels gestegen tot f900,--.

Er werden overigens ook wel groepen geweigerd voor de optocht. In 1939 was door de politie de groep "Dans Macabre" uit de optocht verwijderd omdat het idee te griezelig was om carnavalesk te zijn. Het bleek echter een merkwaardige beslissing van de politie. De jury had de groep al wel beoordeeld en goed geacht voor een vijfde prijs. Een vervelende bijkomstigheid was dat het dagblad "de Tijd" op 22 februari 1939 met een impressie van de vastenavondoptocht kwam en daarbij een foto van de bewuste groep publiceerde. De optocht was in de loop der jaren ook in omvang gegroeid en telde in 1939 maar liefst 78 onderdelen exclusief de reclamewagens. Voorin de optocht reed altijd het officiële gedeelte met de prins op de zogenaamde Krabbentroon, voorafgegaan door de "eerewacht" van de Prins, die gevormd werd door een groep

32. "Met kop, snuit en instrument, Bergen in zijn element", wagen gebouwd door de bouwers uit de Van de Rijtstraat, eerste prijs grote groepen, 1939.

ruiters. In feite waren dat hier geleverde militairen, die beroepshalve over paarden beschikten en bovendien collega's waren van Prins Warringa.

Na de optocht werden de wagens en de groepen opgesteld op de Grote Markt, waarna op de kiosk de prijsuitreiking plaats vond. Na afloop daarvan vond er een bijeenkomst plaats van de Prins, de Grootste Boer en de Leutige Ploeg met het gemeentebestuur in "de Draak". De burgemeester en de Prins hielden dan een toespraak en blikten daarbij vaak terug op de afgelopen vastenavondsdagen ¹¹²).

¹¹² De Bergen op Zoomsche Courant 4.3 .1922;
 Archief Stichting Vastenavond dossier T.O.G.
 De Zoom 22.2.1939.

Jury

Het welslagen van de optocht en het verbeteren van het peil is deels te danken aan de steeds grotere ervaring van ontwerpers en bouwers van de vastenavondwagens en groepen. Een deel van die verbetering kan ook toegeschreven worden aan de onafhankelijke jury die de optochten van 1922 - 1939 beoordeelde. In 1939 bestond die jury uit: J. v.d. Kreek, W. Magnée en mevr. Dirven voor de wagens, J. Bakker, G. v.d. Vaart en mevr. Hartog voor de kleine groepen, J. Becht, mevr. Warringa en mevr. v.d. Bogaert voor de paren en enkelingen, A. Magnée, J. v.d. Bogaert en dhr. Colenbrander voor de grote groepen en de muziekgezelschappen. Voorzitter van de jury was H. Stam. Hij was ridder in de "orde van de Gouden Krab", een onderscheiding die door het comité was ingesteld om uit te reiken aan diegene die zich voor de organisatie van de vastenavond bijzonder verdienstelijk had gemaakt ¹¹³). Een dergelijke onderscheiding is door de Stichting Vastenavond na 1946 overgenomen.

Naar een voorlopig einde

Het uitbreken van de tweede wereldoorlog maakte voorlopig een einde aan de openbare vermakelijkheden. Voor het comité kwam er een abrupt einde aan de organisatie van de intocht en optocht. De voorbereidingen waren al in volle gang. Men had er een jubileum-optocht van willen maken en had daar al geld voor ingezameld. In december 1939 werd nog toestemming gevraagd voor het houden van de intocht en optocht en het gebruik van de kiosk. De toestemming is echter niet meer gekomen. Naar aanleiding van de

¹¹³ Archief Stichting Vastenavond, dossier T.O.G.

ontwerp-verordening van het Militair Gezag werden alle maskerades verboden, maar ook de optocht, costumering en muziek op straat. Vastenavond werd alleen nog in de besloten kring gevierd ¹¹⁴).

34. De jury voor de vastenavondoptocht 1934 bij de kiosk op de Grote Markt.

¹¹⁴ De Zoom 20.1.1940; 6.2.1940.

7 SLOT

In dit boekje heb ik enige hoofdstukken over de historie van de Bergse vastenavond geschreven. De hier geschreven hoofdstukken kunnen een aanzet geven tot nadere, meer uitgewerkte studies over het vastenavondfeest. Zo is er nog geen aandacht besteed aan de sociologische aspecten, de invloed op het culturele en maatschappelijke leven, en de folklore.

Een ander interessant aspect, dat niet behandeld is, is de originaliteit in de vastenavond. In het Bergse wordt hoog opgegeven van de grote originaliteit bij de humor en de optochtonderdelen. Maar is dat wel juist of is dat ingegeven door een gezonde dosis chauvinisme. Zo is er een oud vastenavondliedje:

*Vrouw van Ginneken
kocht een kinneke
op ene vastenavond ...*

Dit liedje op dezelfde melodie en ritme bestond al langer (rond 1900) in de omgeving van Turnhout, zij het met een iets andere tekst:

*Angelinneke koopt e kinneke
met de Vastenavond
Angelinneke koopt e kinneke
met de carnaval*

Dit liedje zou dan gezongen worden bij het in slaap wiegen van de kinderen ¹¹⁵).

¹¹⁵ E.H.J. Nuyts, "Rijmkes en liedjes uit kinderspelen, te Turnhout verzameld" in: Gedenkschriften van Taxandria 1930, 56 e.v.

Het onderzoek voor dit boekje is beperkt gehouden tot de Bergse situatie. Door de beperktheid van de bronnen is over de middeleeuwse vastenavond slechts weinig bekend. Het is gebleken dat er in de periode tot omstreeks 1580 in drie en soms vier dagen vóór Aswoensdag uitbundig feest gevierd werd, waarbij het stadsbestuur grote feesten organiseerde en daarvoor tal van invloedrijke personen uitnodigde.

Het is echter niet verantwoord te stellen dat de huidige vastenavond een rechtstreekse voortzetting is van deze middeleeuwse situatie. De bekende elementen als de stadszot en Blauwe Schuit dienden als humorelement bij religieuze gebeurtenissen. Uit de archiefstukken blijkt er geen verband met het vastenavondfeest, hoewel die mogelijkheid niet helemaal uitgesloten moet worden omdat de gegevens over deze stadszot en Blauwe Schuit voornamelijk te vinden zijn in de stadsrekeningen, die een beeld geven van de overheidsuitgaven en niet van de activiteit van de bevolking.

In de periode tussen omstreeks 1600 en 1800 was het gemaskerd op straat lopen officieel verboden, maar meestentijds oogluikend toegestaan. Uit de verbodsbepalingen blijkt echter wel dat er steeds vastenavond gevierd werd. In de negentiende eeuw begint het vastenavondfeest vanuit de balzalen uit te groeien tot een straatfeest. De eerste optochten, waarbij prijzen werden uitgelooft, trokken door de Bergse straten.

De conclusie is gerechtvaardigd als gesteld wordt dat de moderne vastenavond in het laatste kwart van de vorige eeuw in etappes is opgebouwd. Dit past in het beeld van de ontwikkeling van de stad, die in economisch en sociaal opzicht een bloeiperiode begon en

doormaakte na de slechting van de vestingwerken. Er kwam industrialisatie, het bevolkingsaantal groeide en veel maatschappelijke en culturele verenigingen werden juist in die periode opgericht. De tegenstand van de christelijke kerken, de katholieke voorop, richtte zich tegen de vastenavond als zodanig, waarbij de excessen als zwaarwegende argumenten tegen de viering werden gebruikt.

In veel steden in Noord Brabant en Limburg is het, mede onder druk van de katholieke kerk, gelukt om de openbare vastenavondviering na de Eerste Wereldoorlog te verbieden. Met name in steden als Breda en 's-Hertogenbosch, waar een bisschop resideerde. Maar juist in garnizoensteden als Maastricht en Bergen op Zoom bleef de openlijke vastenavondviering bestaan. Het militaire element zal daar niet vreemd aan zijn.

Vooraf na de Eerste Wereldoorlog groeide het feest in omvang en kwaliteit, tegen de verdrukking in. Uit die periode stammen veel elementen, die in onze tijd traditie geworden zijn.

Veel schrijvers hebben aangetoond dat het vastenavondfeest van oorsprong een lentefeest is, dat veel vroegere voorgangers heeft gekend, mogelijk al in de klassieke oudheid maar zeker in de vroege middeleeuwen in Frankrijk en Engeland. Het feest is als een lentefeest ontstaan, maar wordt tegenwoordig niet meer als zodanig ervaren. De drang tot feesten, zo omstreeks februari, is echter wel gebleven, vooral bij veel inwoners van Bergen op Zoom. Het feest geeft de deelnemers een mogelijkheid om ongecompliceerd plezier te hebben. De traditie geeft daarbij aan hoe en wanneer er gefeest wordt.

